

Петар С. Ђурчић*
<https://orcid.org/0000-0002-1392-4427>
Институт за европске студије,
Београд, Србије

<https://doi.org/10.18485/sres.2024.3.2.7>

UDK 321.01
329(4)

Оригинални научни рад
Примљен: 25.11.2024.
Прихваћен: 28.12.2024.

ПОЛИТИКА ИСТОРИЈЕ И ЕВРОПСКИ ИДЕНТИТЕТ У ВРЕМЕНУ КРИЗЕ: ХЕРОЈИ, НЕПРИЈАТЕЉИ И (НЕ)МОГУЋИ ПОВРАТАК МУЛТИПЕРСПЕКТИВНОСТИ**

АПСТРАКТ

Европске интеграције допринеле су и развоју нове политике историје у Европи. После Другог светског рата на мултилатералном нивоу и у различитим установама представници европских земаља покушавали су да пронађу одговарајуће оквире истраживања европске прошлости. Међутим, и поред напора да се прошлост сагледа у ширим и заједничким оквирима, у билатералним односима европских земаља историја се и даље користи у политичке сврхе. Циљ овога рада јесте да укаже најпре, како на досадашњу појединачну праксу политике прошлости у европским институцијама, тако и на поједина отворена историјска питања у билатералним односима држава-чланица ЕУ. Поред тога, указано је на стање политичких спорова међу западнобалканским земљама (Србији, Албанији, Северној Македонији, Црној Гори и Босни и Херцеговини), који се заснивају на различитим тумачењима (заједничке) прошлости. Имајући у виду општи успон деснице у Европи и њених националних наратива, покушали смо да на крају текста укажемо и на могуће заједничке тачке, поготово личности, које би, као национални хероји, могле да представљају интегративну спону у политички разједињеном региону.

Кључне речи: историја, Европа, ЕУ, десница, наратив.

---

* petar.pero.curcic@gmail.com

** Овај рад је написан као део пројекта „Мој херој, твој непријатељ: Историјски наративи у изградњи националног идентитета у региону Централне и Југоисточне Европе”, који је подржао Вишеградски фонд путем гранта Вишеград+ бр. 22330095.

1. Увод

Историја и политика одувек су имале сложен и неретко противречан однос. Атински историчар Тукидид, који је протеран из свог полиса током Пелопонеског рата, написао је дело у коме је тежио идеалу, односно томе да представи догађаје како су се уистину и догодили. Полибије, још један старогрчки историк, завршио је у римском заробљеништву након што је његова држава подлега римском освајању. Међутим, то га није спречило да напише најважнији извор за историју Пунских ратова и римске републике у фази њеног рапидног успона (Berger and Müller, 2022). Ипак, нису сва историјска дела, настала пристом политичких околности, била тако позитивна и пажње вредна. Многи су примери, поготово у тоталитарним системима, у којима су власти не само одређивале смер истраживања већ су и прогониле историчаре на најразличитије могуће начине (De Baets, 2022). Двадесети век је донео историографији, како велику тематску трансформацију и пуну афирмацију многобројних поддисциплина (као што су, примера ради, друштвена историја, микроисторија, историја менталитета, историја жена, историја рода, економска историја и друго), тако и бројне изазове, пре свега у погледу политичке принуде у обликовању истраживања (Igers, 2019, Igers, 2014).

Историчари су, развојем историографије као академске и универзитетске дисциплине током XVIII и XIX века, постали активни посленици у интелектуалном животу (Ibid.). Можемо рећи, користећи се изразом француског филозофа Жилијена Бенде, да су они постали „клерици” (des Clercs), односно интелектуалци. Посматрајући политичке изазове XX века, Бенда је идеалистички тражио од свих интелектуалаца (па и од историчара) подржавање и подражавање идеала неутралности (Benda, 1996). И пре Бенде, немачки социолог и мислилац Макс Вебер заговарао је идеју вредносно неутралне науке (Вебер, 1998). Готово пола века после смрти Макса Вебера, француски филозоф Мишел Фуко одбацио је идеје о науци као о неутралном концепту, залажући се за то да се знање користи искључиво као средство пуне друштвене контроле (Фуко, 1997; Фуко, 2012). У слично време када и Фуко, амерички историчар Хауард Зин приметио је да индустрија знања на универзитетима и у школама, у коју се улаже велики део финансијских средстава, представља механизам обликовања знања зарад одржавања поретка моћи. Јеретички, Зин је сматрао да је са успоном демократије у свету насиље замењено „обманом” (desertion), где образовни системи несумњиво социјализују људе, уводећи друштвене норме. Под заблудама историјске науке, Зин је подразумевао и присуство идеала рационалности и одсуства емоционалности (Zinn, 1970, 5-15).

Зинова левичарска ангажована историографска мисао поклопила се са великим спором у историјској науци око методе. Крајем XX века, под изазовима „лингвистичког преокрета”, развио се потпуно особен постмодернистички талас, који је заговарао релативизацију пређашњих историографских научних конвенција, које су биле доминантне још од XIX века. Посмодернисти су довели у питање објективност, која је била не само Тукидидов већ и Ранкеовски идеал. То је била, како је и историчар науке Томас Кун сматрао, права криза науке (Igers, 2019, Igers 2014, Антоловић, 2008). Постмодернистичка контроверза могла је остати дубоко изолована у академским дебатама, које су, пословично, неразмљиве другим грађанима. Ипак, друштвена, економска и политичка криза довела је постмодерну дебату о истинитости у епицентар свакодневног живота.

2. Доба кризе

Популарни Оксфордски речник је за реч године 2016. изабрао термин „постистина” (RTS, 2016). Ово је био несумњиви доказ да се главни наратив постмодерности проширио и на другде делове друштва. Премда су аналитичари сматрали да је постистина термин који је постао популаран пре свега захваљујући Бреگزиту и првој победи Доналда Трампа на председничким изборима 2016. године, чини се да је корен овог феномена далеко старији и присутнији. „Време кризе”, дакле, није само било својствено онима унутар академских „кула од слоноваче”, већ је било вишеслојно и погодило је све делове друштва. Безбедносна криза 2001. године и Раг против терора, који је водила администрација Џорџа В. Буша, интервенишући у неколико земаља Блиског и Средњег истока, као и економска криза 2007–2008. довеле су до динамичне трансформације многих најбогатијих друштава света. У сфери политичког, то је, барем у Европи, значило опадање водећих странака десног и левог центра. Међутим, овај процес започет је још деведесетих у Италији, када су нестале обе партије (социјалистичка и демохришћанска), док је у Француској пад деголистичких снага и левице уследио после 2010. године (Зечевић, 2024). Немачка се суочава са константним опадањем подршке тзв. „народним партијама” – демохришћанима и социјалдемократима (Jesse, 2021). Успон тзв. „десног” и „левог” популизма постао је процес о коме се веома расправља унутар академских кругова последњих деценија. Популизам је имао различита значења – подразумевао је антиелитизам, антиплурализам, дискредитацију политичких противника, нуђење једноставних решења, класну/социјалну неодређеност. На успон популистичких странака утицало је незадовољство настало због великих народних партија, неконтролисана миграције, преласка социјалдемократских партија у неолиберални табор,

отвореног испитивања хришћанске природе западних друштава, огорчености бирача због зелених и ЛГБТ тема. Пандемија вируса корона, рат у Украјини и његове економске последице само су појачали подршку овим покретима широм Европе (Bakić, 2019; Vranić, 2018; Svetković, 2017; Svetković & Vujić, 2019; Vuletić, 2019; Ђурковић, 2022; Ђурковић, 2019; Милутиновић, 2023; Достанић, 2022; Muf, 2019; Ђурчић, 2024a).

Како је недавно приметио и новинар лондонског „Гардијана” Алберто Алемано, први пут од оснивања ЕУ у Европској комисији има највише представника који долазе из партија десних популиста. Завршавајући текст, Алемано се питао:

„(...) на коју политичку већину ће се ослонити и на коју ће одговорити у наредних пет година? На крајње десничарску већину конзервативца и некадашњих маргиналних актера, који су присталице Трампа, или на мејнстрим политичке снаге, као што су социјалисти, либерали и зелени? Њени поступци у последњих неколико месеци иду само у једном правцу. Добродошли у нову Европу.” (Alemanno, 2024)

3. Институционални оквири европске историјске свести: поглед уназад

Премда је Алемано песимистично закључио да је пред Европом ново, десничарско доба, сложене традиције ЕУ и њено деловање у области историјског помирења били су значајна основа у интеграцији. У образложењу додељивања Нобелове награде за мир 2012. године, Нобелов комитет је написао:

„Од 1945. године то помирење је постало стварност. Страшне патње у Другом светском рату показале су потребу за постојање нове Европе. Током седамдесетогодишњег периода Немачка и Француска водиле су три рата. Данас је рат између Немачке и Француске незамислив. Ово показује како добронамерним напорима и изградњом међусобног поверења историјски непријатељи могу постати блиски партнери” (Nobelprize.org, 2012).

И сама чињеница да су десничарске партије организоване у неколико европских група (од којих најновија носи назив Патриоти Европе), као и да је већина десних странака још увек недовољно јасно одређена када је реч о питању будућности Европске уније, залажући се за магловити концепт „Европе нација”, говори у прилог томе да је ЕУ успела да бројне покрете, укључујући у то и оне националистичке који су током већег дела XX века били у константним, па чак и ратним антагонизмима, спонтано преобликује и усмери ка новом облику заједничког деловања (Europarl.europa.eu,

2006; Patriots.eu, 2024). Према томе, чини се исправном оцена Стеле Гервас да разлику у односу на пређашње периоде мира у Европи чини то што је креирање ЕУ потекло у синергији народа и политичких елита. Европски мировни поредак је, насупрот кризи која је постала очигледна са Брегзитом, и даље успео да у економском, демографском и политичком центру (осовина Немачка–Француска, уз Италију, Шпанију и Пољску) успостави стабилност на континенту (Ghervas, 2021).

Европска унија сама перципира мир међу нацијама, заједничко тржиште и отворене границе као сопствена темељна достигнућа (School-education.es.europa.eu, 2024). Међутим, креирање европске политике у области историјске свести био је дуг и сложен процес, који траје од окончања Другог светског рата до данас.

Убрзо по окончању Другог светског рата водила се међу историчарима унутар организације УНЕСКО полемика о томе да се историја пише за потребе мира (Ђурчић, 2023а). Европска конвенција о култури из 1954. године предвидела је подизање бољег међусобног разумевања народа Европе. Тим је документом било предвиђено учење језика, као и старање за европске културолошке вредности (rm.coe.int, 1954). Савет Европе је, као мултилатерална организација, имао значајну улогу у каналисању нових политика, које су се шириле и изван ЕЗ/ЕУ. Изазов неофашизма подстакао је земље државе чланице СЕ да донесу Резолуцију 743 о борби против фашистичке пропаганде и њених расистичких аспеката (Pase.coe.int, 1980). Комитет министара Савета Европе на седници 25. априла 1985. године донео је одлуку да се усвоји препорука о европском културном идентитету, којом би се промовисало помирење (rapprochement) међу европским народима и државама (Search.coe.int, 1985). Већ током 1989. године Савет Европе доноси препоруку 1111, у којој се позива на европску димензију образовања, којом би се омогућили неопходни основи за демократско друштво (Pase.coe.int, 1989). Поред хришћанског идентитета, парламентарна скупштина СЕ признала је и важност јеврејске и муслиманске културе за развој европског идентитета, што је било потврђено и Резолуцијом 885 и Препоруком 1162 из 1987. и 1991. године (Pase.coe.int, 1987; Pase.coe.int, 1991).

Питање историје постало је веома пристуно у одлукама различитих органа СЕ и након 1991. године. У Препоруци 1283 из 1996. године Савет Европе је изнео мишљење да се владе позивају да омогуће финансирање истраживања прошлости. Даље, констатовано је да би настава историје требало да одражава и међународну ситуацију временског периода о коме се предаје, а тада је препозната и важност локалних тема. Такође, наглашено је и да грађани имају право на приступ сопственој историји без обзира на то да ли ће доћи до прихватања или одбацивања (Pase.coe.int, 1996). Након доношења Будимпештанске декларације о великој Европи без граница, комитет министара

СЕ објавио је и препоруку 2000/24 о европским студијама за демократско грађанство. Савет Европе је 2001. године донео велику препоруку о настави историје у Европи у XXI веку. Основна идеја била је да настава историје у демократској Европи треба да добије витално место у припреми грађана, тако да постане одлучујући фактор у помирењу и развијању толеранције, као и да представља чинилац у формирању Европе на основама заједничког историјског и културног наслеђа. Истовремено, настава историје је морала да буде средство против идеолошких манипулација, нетолеранције, ултранационализма, ксенофобије, расизма и антисемитизма. Тада је било препоручено да се појача помоћ Руској Федерацији, закавказском региону, југоисточној Европи и црноморском региону приликом припремања нових наставних програма и стандарда у настави историје. Због тога је настава историје морала да избегава акумулацију енциклопедијских знања и требало је да подиже свест о европској димензији прошлости (Rm.coe.int, 2001).

Поред СЕ, и УНЕСКО је годинама активно радио на промовисању идеја о културној различитости као основи нових идентитета. Декларација о културној различитости Комитета министара из децембра 2000. и Универзална декларација о културној различитости Генералне скупштине УНЕСКО-а из 2001. године биле су показатељи тог тренда. Уз то, место Холокауста је посебно наглашено због борбе против говора мржње, дискриминације и међуверског дијалога. Препорука о циљевима наставе историје у контексту интеркултуралног дијалога била је усмерена ка подизању свести о културној разноликости у европским друштвима, потреби бољег упознавања актера глобализације, смештању националне културе и историје у европски контекст (уз обрнути процес), разумевању сложеног међуодноса нација, цивилизација и култура у прошлости (Ohchr.org, 2001).

Бела књига Савета Европе о интеркултурном дијалогу под називом „Живимо заједно једнаки у достојанству” указала је на то да мултикултурализам није сврсисходан како су га перципирале владе држава чланица Савета Европе на прелазу два века. Насупрот асимилационистичким концептима националних држава, Бела књига СЕ учила је и да се западни свет након 1945. године суочио са различитим миграцијама, што је довело до појаве мултикултурализма. Међутим, мултикултурализам је подразумевао и сегрегацију и друштвено неразумевање. Због тога је интеркултурни дијалог подразумевао, насупрот мултикултурализму као политичком концепту, отворену и достојанствену размену мишљења између појединаца, група различитог културног, етничког, верског и језичког порекла и наслеђа. Европска историја била је обележена постојањем империја и великим и константним миграцијама. Бела књига предвидела је пет смерница за промовисање интеркултурног дијалога. То је подразумевало политичку културу која је вредновала разноликост, људска права и основне слободе, једнакост

у приликама, постојање демократског грађанства и усвајање и преношење интеркултурних знања. Кључне области су, према томе, постале демократско грађанство, језик и историја (Coe.int, 2008).

Савет Европе је изјавом да „историја такође игра кључну политичку улогу у данашњој Европи. Она може допринети бољем разумевању, толеранцији и поверењу међу појединцима и народима Европе или може постати снага поделе, насиља и нетолеранције” донео препоруку 1880 из 2009. године, у којој се дефинише улога наставе историје у конфликтним и постконфликтним подручјима (Assembly.coe.int, 2009). Тада је настава историје схваћена као могуће средство у постизању подршке миру, помирењу, толеранцији и разумевању феномена демографских промена. Још тада је било предвиђено да наставницима историје буде омогућено да се преквалификују, као и да буду подржани у настави о осетљивим питањима. Анализом ситуације на конфликтним и постконфликтним подручјима било је утврђено да је потребно оснажити мултиперспективни приступ, који је требало да омогући ученицима да стекну основна знања и да усвоје поштовање према различитости и културним разликама у глобализованом свету. У Препоруци из 2009, у ставци 20.3. било је препоручено да се настава историје усмери на друштвеноекономске, културне, уметничке елементе и елементе баштине, а мање на политику. У ставци 20.4. одређено је да се реализује десетогодишњи пројекат, којим би се подстакла основношколска деца да воде дневник о савременим догађајима, који би се могао прегледати и размењивати са другим државама чланицама на крају пројекта (Ibid.).

4. „Нове Европе”, време кризе и идентитетске политике: изазов старом наративу

Секретар одбране САД Доналд Рамсфелд, отворио је питање поделе унутар европских земаља на почетку XXI века. Премда је у медијским наступима говорио о старој Европи, мислећи на земље које се противе инвазији на Ирак (пре свега на Француску и Немачку), Рамсфелдова изјава послужила је да се интензивно промишља о концепцији Нове Европе, односно о источноевропским земљама, које су учествовале у НАТО интервенцијама. Међутим, земље Нове Европе увелико су се разликовале од старих не само у економском већ и у политичком смислу. Наиме, у земљама тзв. Вишеградске групе се, уз Аустрију, најпре догодио успон десних и популистичких партија, које су (нарочито у Пољској и Мађарској већински, а у Словачкој коалиционо, док су у Чешкој имали краткотрајни успон) довеле и до новог погледа на природу политичких односа и улоге ЕУ у идентитетским политикама (Baker, 2003; MacMillan, 2003; Ђурковић, 2019; Ђурковић, 2022).

Унутар земаља Вишеградске групе по свом значају посебно су се издвојиле пољска странка Право и правда (PiS) браће Качински и Орбанов Фидес у Мађарској, који је у коалицији са хришћанским демократама на власти у континуитету од 2010. године. У Словачкој су десничарске странке учествовале у неколико влада као мањински партнер социјалдемократском СМЕР-у премијера Роберта Фица. Да је историја била значајна тема у унутрашњој и спољној политици земаља Вишеградске групе, сведоче и бројни примери. У Мађарској су се појавиле и друге десничарске странке, попут Јобика и Покрета 64 жупаније, које су тражиле повратак на границе од пре Тријанонског уговора из 1920. године (Gajić, 2019; Bursać, 2019). Подовом Тријанонског уговора, као најспорније тачке у односима Мађарске са већином суседних земаља, Виктор Орбан је јуна 2020. рекао:

„Историја није милостива. Не опрашта слабости. Ако нисмо дорасли задатку, изгубљени смо. Ако слушамо добродушне, изгубљени смо. Ако се препустимо силама дезинтеграције, изгубљени смо. Мађари више никада не могу себи приуштити луксуз слабости. Можемо имати само оно што можемо заштитити. Ово је закон и ово је наша судбина. Дакле, за нас сваки меч траје док не победимо. Зато историја Мађара није завршена ни на Мохачу, ни на Вилагошу ни Тријанону, и зато ће све камење круне Светог Стефана поново заблистати.” (Abouthungary.hu, 2020)

Мађарска опозициона партија Наша домовина (Mi Hazánk), која је настала као наследница странака десно од Фидеса, тврдила је да је потребно да се мађарска историја врати сопственом идентитету и значају. Тим поводом у партијском програму из 2022. написано је да:

„За време наших царева из куће Арпад или за време краља Матије и Лајоша Великог, Мађарска је била права, независна велика сила, али чак и пре више од сто година наше царство заједно са Аустријанцима било је једно од водећих сила у то време. Мађари, који говоре јединственим језиком, имају посебну културу и уједињују у себи источно и западно наслеђе северне цивилизације, више пута су доказали да нису само нација која ствара државу, већ и нација која ствара империју.” (Mihazank.hu, 2022)

Слично томе, на неодобравање ове странке наишле су и тезе о азијатском пореклу Мађара. Због тога се у програму тврди:

„Тумачење историје о авантурама и ширење прича о варварским Мађарима служе томе да се наша нација представи као пустоловска, азијска номадска хорда, која је дошла као ванземаљац изван Европе, коју треба уништити огњем и мачем. Докази о авангардности

културе нашег народа и његових врлина када је реч о цивилизацији, друштвеном и војном уређењу, наши аргументи који то потврђују чињеничним подацима једноставно су збрисани, без суштинских контраанализа или чињеница.” (Ibid.)

Такође, ова опозициона партија се залагала и за опозивање Тријанонског уговора, тврдећи да је „најнеправеднији мировни уговор у светској историји” (Ibid.).

За пољску странку Право и правда (PiS) нација је представљала заједницу културе, језика и искуства историјске, политичке традиције и цивилизацијских вредности. По њеном мишљењу, Пољска је дефинисана још крштењем кнеза Мјешка у раном средњем веку и окретањем ка западу. За ову партију, Пољска је била привлачна за остале источноевропске народе (посебно за Литванце, Белорусе и Украјинце) због верских слобода и републиканске традиције инспирисане старим Римом, која се развила током раног новог века. Патриотизам и католицизам представљени су као кључ у одбрани Пољака. У своје заслуге PiS убраја и оснивање музеја Чарторијских у Кракову, музеја Јозефа Пилсудског у Сулејовеку и других. Поред тога, подржала је и иницијативу оснивања института Витолд Пилецки, чији би основни задатак био не само проучавање деловања људи који су допринели пољској нацији већ и истраживање немачких и комунистичких злочина током и након Другог светског рата. Такође, PiS је радио и на оснивању Пантеона Горњошлеског у Катовицама, који би требало да се бави истраживањем ове регије и њеног значаја за Републику Пољску. Циљ пољске државе требало је да буде да од Немаца и Руса потражује одузета уметничка дела у вредности од 30 милијарди долара (Pis.org.pl, 2023). У Пољској су се историјске теме из Другог светског рата неретко користиле у сукобима са Израелом, Немачком и Русијом (Subotić, 2019). У том погледу, пољски Сејм је септембра 2022. године усвојио и резолуцију, којом се од Немачке и Русије захтевају ратне репарације због штете настале од 1939. до 1945. године (Gov.pl, 2020; Sejm.gov.pl, 2022). Пољска је јуна 2021. усвојила и закон којим се проглашава застарелост захтева за реституцију имовине одузете током Холокауста, чиме је покренут спор са Израелом. Док је пољска страна негирала одговорност за учествовање у Холокаусту, окривљујући Немачку за све злочине и одузимање имовине, израелски министар спољних послова је захтевао од пољске владе да поштује мере реституције и поврати Јеврејима одузету имовину (Spiro, 2021).

Да је тумачење Другог светског рата и наслеђа фашизма и нацизма и даље спорна тема у европској политици, сведоче и недавни избори за Европски парламент. Након изјаве водећег кандидата некадашње политичке групе Идентитети и демократија Максимилијана Краха о релативизацији улоге СС јединица током националсоцијализма, дошло је до расцепа између француских и немачких десничара (Goury-Laffont, Eddy & Paillou, 2024;

Neubert, 2024). Тако је на самом крају и непосредно после изборне трке за Европски парламент дошло до формирања две нове политичке групације на десном спектру – Европе суверених нација и Патриота за Европу. Да је Други светски рат и даље важна тема, говоре и честе расправе о ранијим изјавама немачког политичара из редова АФД-а Бјерна Хекеа и италијанске премијерке Ђорђе Мелони о евентуалној носталгији која постоји када је реч о наслеђу фашизма, односно нацизма (Pfeifer, 2024; D'Alessandro, 2024; Liberoquotidiano.it, 2024; Zeit Online, 2024; Pfeifer, 2024). Односи Италије, са једне, и Хрватске и Словеније, са друге стране, оптерећени су питањем фојби, масовних убистава Италијана у Истри и словеначком приморју, која су починили припадници партизанских јединица од 1943. до 1945. године (Tg24.sky.it, 2024; Righetti, 2024).

Последњих година у западноевропским земљама и у САД постоји снажан отклон од колонијалне прошлости, а питање наслеђа колонијализма постало је питање политичких односа некадашњих европских метропола и њихових ваневропских колонија (Ђурчић, 2024б). Бројне тзв. „популистичке“ партије у Западној Европи (Немачкој, Француској, Шпанији, Португалу, Италији и Уједињеном Краљевству) противе се „woke“ наративима у читању историје. Чак и у Португалији, која се сматрала изузетком у погледу раста европске деснице, партија Шега инсистира на позитивном вредновању наслеђа империјализма (Петровић, 2023). Славећи 150-годишњицу од оснивања Немачког царства, представници Алтернативе за Немачку су у заједничкој изјави нагласили:

„Све ово показује да су нација, идентитет и демократија нераскидиво повезани са суверенитетом једне националне државе. Само се очувањем различитости европских народа и независности националних држава могу сачувати и даље развијати наша либерална достигнућа у последњих 150 година.“ (afdbundestag.de, 2021)

5. Западнобалканске земље: „најновија“ Европа и питање идентитета

Државе Западног Балкана (Србија, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Албанија, Северна Македонија), као и територија самопроглашеног и једнострано отцепљеног Косова, у својим међусобним односима неретко се користе прошлошћу у сложеним билатералним односима. Поред ових земаља и непризнате, једнострано проглашене територије, тумачење прошлости оптерећује и односе са Бугарском, Хрватском, Грчком и Мађарском, што утиче и на евроинтеграције. Положај Северне Македоније у односу на Грчку и Бугарску указује и на велики спољнополитички потенцијал историјских

тема у процесу евроинтеграција. Бугарска страна отворено истиче да Северна Македонија врши историјски ревиозинизам и позива власти у Скопљу да превреднује историјска тумачења и истакне бугарско порекло македонског идентитета (Marusic, 2024; Nikolov, 2022; Gotev, 2019; Bieber, 2020). То илуструје и случај када је на недавним протестима у Софији познати глумац Џон Малкович био спречен да пред публиком изведе представу „Оружје и човек” Џорџа Бернарда Шоа због отпора Бугарског националног покрета и покрета Возраждане. Наиме, дело „Оружје и човек” било је инспирисано Српско-бугарским ратом из 1885. године и у њему је Шо критиковао држање бугарске војске (Маркова, 2024; Marica.bg, 2024; Plovdiv Daily, 2024), што је изазвало негативне реакције бугарских националиста.

Срби и Албанци, поред наслеђеног спора из 1990-их година, баштине дугу традицију конфликта супротстављених историографија. Контроверзна тема је и даље исељавање Албанаца из Топличког, Нишког и Врањског округа након 1878. године, као и Срба са простора Косова, Метохије, из Рашке области/Санџака и Македоније (Jagodić, 1998; Јагодић, 2009). Питање балканских ратова од почетка изазива контроверзу – за једне су то били ослободилачки ратови (посебно за Србе, Бугаре и Грке), док су за друге (Албанце пре свега) представљали насиље освајача (Срба) према потчињенима.¹

Србија и Северна Македонија у билатералним односима на различите начине тумаче међусобну прошлост. Сложену природу ових односа требало би посматрати и у светлу међуетничких односа између Албанаца и Македонаца у Северној Македонији, који су почетком овог века имали и оружани сукоб. Након подизања споменика цару Душану 2013. године у Скопљу, група незадовољних Албанаца је покушала да га демолира, након чега је споменик и уклоњен под образложењем да „нема документације ко их је наручио, урадио и поставио” (РТС, 2014). У селу Зајас у општини Кичево од 2013. године и даље стоји меморијални комплекс подигнут албанским жртвама српских јединица из балканских ратова (Marusic, 2013). Спомен-костурница српским војницима из балканских ратова у месту Зебрњак код Куманова и даље је нереконструисана и изложена ризицима околних рудника. У околини Куманова налази се и руинирани средњовековни манастир Матејче, који је у македонско-албанском сукобу служио као штаб албанских јединица. Лоше стање манастира и меморијала и даље подстичу негодовања из Србије (Шајн, 2023, RTS, 2024). Са повољном коњунктуром у односима између Београда и Скопља, која је оличена како у придруживању заједничким иницијативама

---

¹ Постојали су и раније покушаји да се балкански ратови, као и историја Османског царства приближе коришћењем мултиперспективних средстава у настави историје (Kolev & Koulouri, 2012; Berktaу & Bogan Murgescu, 2012). Међутим, у историографији не постоји консензус (Ковић, 2015).

попут Отвореног Балкана тако и у томе што је Српска православна црква дала аутокефалност Македонској православној цркви, Србија је била домаћин македонској страни у манастиру Прохор Пчињски. За македонску страну, овај манастир представља веома важно место окупљања због сећања на заседање Антифашистичке скупштине народног ослобођења Македоније (АСНОМ), на коме је одлучено да Македонија постане део Југославије (Predsednik.rs, 2024).

Пре августовских избора 2020. године, односи Србије и Црне Горе били су оптерећени различитим тумачењима Божићног устанка и Подгоричке скупштине. Оба догађаја била су последица краја Првог светског рата и различитих реакција на присаједињење Краљевине Црне Горе Краљевини Србији (Antena M, 2024; Janković, 2018; Milić, 2018). И пре и након 2020. године у Црној Гори је постављено питање порекла и положаја Српске православне цркве. За српске и грађанске странке у овој земљи, Српска православна црква имала је континуитет од Светог Саве Немањића, док је за представнике црногорског национализма СПЦ представљала империјални пројект посрбљавања становништва у Црној Гори (Јевтић, 2020; Sekulović, 2020; Adžić, 2023). Поред односа са Србијом, Црна Гора се суочава и са питањем бременитог наслеђа односа са Хрватском. Хрватско-црногорски односи оптерећени су не само отвореним питањима због одговорности из ратова деведесетих година XX века и учествовања црногорских трупа на дубровачком ратишту, већ и другим питањима (CDM, 2024). Пре скоро деценије, подизање споменика Мири Баришићу, атентатору на југословенског амбасадора из Црне Горе Владимира Роловића, представљало је отворени проблем у односима Загреба и Подгорице (Tomasić, 2016; Komnenić & Trivić, 2016; Mina, 2016; Kalač, 2017). Поред тога, гласање Скупштине Црне Горе о прихватању Резолуције о Јасеновцу, Дахауу и Маутхаузену, која је усвојена са 41 гласом, поново је указала на комплексне односе Црне Горе и Хрватске. Хрватска страна је више пута апострофирала да ће тражити преиспитивање такве одлуке, а да ће у том погледу користити и инструменте евроинтеграција како би натерала Подгорицу да промени одлуку (Novaković, 2024a; Novaković, 2024b; N1 Info, 2024).

Босна и Херцеговина, са своја два ентитета и честом употребом прошлости ради политичких обрачуна, указује на веома фрагилни политички и социјални крајолик. Чести проблеми не само у односима два ентитета него и константни, тињајући сукоб Бошњака и Хрвата указују на то да до нормализације односа неће скоро доћи. Ово последње поготово важи када имамо у виду да је Мостар, као један од највећих градова, и даље подељен и са нестабилном политичком структуром одлучивања (Kurtić, 2024; Knezević, 2017; Dw.com, 2020; Chapple, 2023; Traynor, 2004). Тумачења прошлости не разликују се само када је реч о распаду Југославије већ и о целокупном

југословенском искуству, што је увелико познато. Међутим, не би требало изубити из вида ни то да се вођство три водеће партије, које представљају три конститутивна народна из два ентитета, не слаже ни око тумачења прошлости пре 1914. године. У том погледу сигнификантан је пример тумачења улоге Гаврила Принципа ког српска страна представља као хероја, а бошњачка и хрватска као злочинца (Predsednik.rs, 2015; Ibrahimovic, 2024). Поред тога, нема ни конзензуса историчара када је реч о тумачење улоге двеју империја (Османске и Хабзбуршке). Српска страна посматра аустроугарску власт од 1878. до 1918. године као колонијалну (Николић, 2022, Краљачић, 2017; Батаковић, 2017; Терзић, 1995; Екмечић, 1989). Премда је популаран и често коришћен термин *пач ottomana*, међу српским, хрватским и бошњачким историчарима не постоји сагласје ни о овој теми. Пример судбине мостова у Вишеграду и Мостару може показати како Срби и Хрвати имају противречан однос према османском наслеђу. И док рушење моста у Мостару и даље представља осетљиву тему, у Вишеграду је мост Мехмед-паше Соколовића сачуван и, захваљујући посебном положају Иве Андрића и његове књиге „На Дрини ћуприја”, постао права атракција и српски национални симбол (Balkans.aljazeera.net, 2024; Blic, 2017). Мехмед-паша је за Србе био Србин муслиманске вере, дубоко свестан својих православних корена, због чега је и пресудно утицао на обнову српске патријаршије као велики везир (Самарцић, 2010). Поводом научне конференције о Мехмед-паши Соколовићу режисер Емир Кустурица је рекао да „је он [Соколовић] део нашег племства и који је у времену када смо губили своју државност постао један од њихових, а никада није престао да буде један од наших” (Blic, 2017).

6. Уместо закључка: и национално и европски – нови оквири разумевања

„Референтни оквир Компетенција за демократску културу” јесте документ Савета Европе, који је покушао да афирмише области људских права, демократије и владавине права у настави историје. Сходно томе, настава историје требало је да учи о сложености историје демократије, појединцима и групама који су обликовали историју друштва, да укаже на важност различитих група које су живеle у прошлости, да позитивно вреднује вишеструке идентитете, да се супротставља манипулативној пропаганди, да указује на контроверзна питања, као и да усклађује наставни садржај са когнитивним, емоционалним и етичким димензијама ученика. Програм наставе историје морао је не само да уважава социокултурне разноликости већ и да унапреди разумевање демократије и демократских вредности, као и да превазиђе приповести о моћним појединцима, припадницима најдоминантније групе

у друштву. Сврха историје требало је да буде развој критичког мишљења и давање аналитичких средстава и механизма за супротстављање ултранационалистичким, ксенофобичним или расистичким наративима (Rm.soc.int, 2020).

Имајући у виду структуру Европског парламента, раст и партиципацију у извршној власти десних и популистичких странака у скандинавским земљама, Бенелуксу, Италији, Француској, Немачкој, Шпанији, али и у земљама Вишеградске групе, као и конфликтне наративе о прошлости, може се поставити питање на који начин ће бити обликована будућа политика европског или европских идентитета у деценијама које нам предстоје.

Успон деснице, међутим, требало би да буде сигнал креаторима европских политика да у разматрање узму и националну перспективу и да је прилагоде новим околностима у политици наставе историје. То не би требало да значи одустајање од локалних, регионалних, транснационалних, европских и вишеструких идентитета. Националне државе, по принципу супсидијарности који је укључен у темеље Европске уније, задржале су велике надлежности у политици сећања и политици наставе историје. Пример европске деснице и земаља Вишеградске групе показао је да су национални наративи и даље присутни у политичком дискурсу о прошлости. Такође, уколико буде била вољна да укључи земље Источног партнерства и Западног Балкана, ЕУ ће морати да узме у обзир и сложену политику идентитета који постоји на овом простору.

Имајући у виду да национални идентитети нису нестали, већ да се показало да су активни у новом времену у свим крајевима европског континента, можемо поставити питање како би требало да изгледа пожељна политика наставе историје, али и сећања, која би у обзир узела и интересе држава-чланица ЕУ и ЕУ као суперструктурисане форме политичког одлучивања и међудржавне интегрисаности.

Насупрот инсистирању на националним особеностима и хомогеним идентитетима, заједничко западнобалканским и источноевропским и централноевропским народима несумњиво је искуство боравка у великим империјама. Византија, Османско царство, Хабзбуршка монархија, Русија и, у случају Централне Европе, Немачка обликовале су живот и свакодневицу људи од Балтичког до Егејског мора (Ковић, 2021а, Ковић, 2021б). Материјална култура, начин живота, међусобни односи и прихватање начина живота других били су динамични показатељи односа различитих култура. Пример утицаја централне Европе на Србе у Војводини током хабзбуршке власти (који је потицао пре свега од германског становништва, које се насељавало у тим областима) показује динамичност централноевропских утицаја у случају Србије (Janjetović, 1996; Ђурчић, 2023b). Слично је и са османским

наслеђем, чији су упливи вишеструко присутни на простору Балкана (Фотић, 2005).

Под утицајем догађаја из XX века, а нарочито из последње деценије, у историографији и политичким наукама усталили су се изрази као што су *рaх ottomana* и *рaх austriaca/habsburgica*, којим су покушало да се империјална искуства представе као дуги периоди мира и стабилности међу балканским народима. Остваривањем идеје националних држава отворена је Пандорина кутија конфликта који су се показали нарочито крвавим у последњим деценијама XIX, током целокупног XX и почетком XXI века (Mazower, 2000; Ković, 2012, Ković, 2011). Међутим, истраживања из других области, нарочито из светске историје, која је отворила питање негативног наслеђа западних империја у колонијама, може бити корисно за усложњавање слике о империјалном искуству западнобалканских и централноевропских народа (Ђурчић, 2023a).

Империје су, несумњиво, креирале и мреже, чвршће интеграције међу поданицима, омогућавајући, парадоксално, и обрасце побуне. Истовремено, селективна интеграција, као и стварање привилегованих класа у империјалном времену представљају заједничке процесе у већини балканских земаља и народа. Пример Риге од Фере, грчког хероја који је преминуо у Београду, представљао је основу за учвршћивање сарадње Србије и Грчке (J. P., 2013). Пример Првог српског устанка показао је да је било могуће и то да се представници других балканских народа укључе у борбу на српској страни. За Конду Бимдашу, који се доселио из Јањине у Србију, не постоји јасно порекло. И док српска страна инсистира да је био цинцарског порекла, Албанци га сматрају албанским јунаком. Заједничко обема странама јесте да постоји заједничка свест о његовом значају у борби балканских народа (Imati, 2018; Протић, 1893). У Београду се, такође, налази и споменик Георгију Раковском и Василиу Левском, бугарским револуционарима који су се 1862. године борили на српској страни у уличним борбама са османским властима (Beogradskevesti.info, 2021). Србија је организовала и помагала бугарске легије и 1862. и 1867. године, које су предводили потоњи бугарски национални хероји Рокосовски (1862) и Левски (1867) (Стојанчевић, 1988; Константинов, 1939; Пироћанац; 1895).

Премда је бугарска страна у спору са Северном Македонијом инсистирала на бугарском идентитету цара Самуила и његове државе, док су представници власти у Скопљу потврђивали његов македонски карактер, несумњиво је чињеница да је присуство Византије на Балкану оставило важне последице по све јужнословенске народе (Оболенски, 1996). Рад Ђирила и Методија на стварању глаголице и касније обликовање ћирилице, које су извршили њихови настављачи, служили су и као основа идентитета словенских православних народа на Балкану. Припадност православљу допринела је и постојању заједничког уметничког наслеђа, што је несумњиво последица утицаја

из Византије. Свети Сава Немањић, као српски архиепископ и личност која је постала национални херој Србије и Срба, својим деловањем повезивао је балканске народе крајем XII и у XIII веку.

Иако би се за односе Србије и Бугарске могло рећи да су имали периоде успона и падова, у Софији се и даље чувају посмртни остаци српског краља Милутина. У Србији и Бугарској, као већински православним земљама, постоје и заједнички култови. Примера ради, Свети Ђорђе Кратовац, православни светитељ који је живео на прелазу из XV у XVI век, слави се у Бугарској, Србији и Северној Македонији (Arhiva.spc.rs, 2019; Pravoslavieto.com, 2024). Национални хероји средњовековља, попут Марка Мрњавчевића и Ђурђа Кастриота Скендербега, указују на истовремено јединство у особитом положају ових личности у свим западнобалканским националним наративима, као и на разлике у тумачењу њиховог порекла. И док су за све они недвојбено национални хероји, у Србији, Албанији, Северној Македонији, Бугарској и Црној Гори Марка Мрњачевића и Ђурђа Кастриота сматрају припадницима свог народа (Kosovo Online, 2020; Вулић, 2023; Ђорданов, 1901).

Сва ова отворена питања не само на Западном Балкану него и шире, указују на то да је потребно пронаћи нове наративе, али и хероје, који су неопходни у приближавању народа и националних држава. Политичке поделе на националне државе готово сигурно неће нестати у блиској будућности, те је стога неопходно градити мостове који би омогућавали нужну сарадњу и прихватање различитих наратива у времену хибридности и перманентне кризе.

Petar S. Ćurčić*

<https://orcid.org/0000-0002-1392-4427>

Institute of European Studies

Belgrade, Serbia

THE POLITICS OF HISTORY AND EUROPEAN IDENTITY IN THE AGE OF CRISIS: HEROES, ENEMIES AND THE (IM)POSSIBLE RETURN OF MULTIPERSPECTIVITY**

ABSTRACT

European integration has played a significant role in shaping a new historical policy across Europe. After World War II, representatives of European nations sought to establish appropriate frameworks for studying the shared European past through multilateral channels and in various institutional settings. However, despite efforts to adopt broader, common frameworks for understanding history, historical narratives continue to be politically weaponized in bilateral relations between European states. This paper explores the individual politico-historical practices in European institutions and the unresolved historical issues that persist in bilateral relations between EU member states. Additionally, the paper examines the political disputes among the Western Balkan countries—Serbia, Albania, North Macedonia, Montenegro, and Bosnia and Herzegovina—stemming from differing interpretations of their shared history. In light of the rising influence of right-wing ideologies across Europe and the prominence of nationalistic narratives, the paper ends by identifying potential areas of commonality, particularly through figures who could serve as unifying national heroes in a politically fragmented region.

Keywords: history, Europe, EU, right wing, narrative.

---

* petar.pero.curcic@gmail.com

** This work was written as a part of the project “My Hero Your Enemy: Historical Narratives in National Identity Building in the CEE and SEE Region”, supported by the Visegrad Fund via Visegrad+ grant no. 22330095.

1. Introduction

The relationship between history and politics has long been complex and contradictory. The Athenian historian Thucydides, exiled from his polis during the Peloponnesian War, sought to achieve the ideal of faithfully and factually recounting events. Similarly, Polybius, another prominent ancient Greek historian, was captured by the Romans following the fall of his homeland. In captivity, he produced a seminal account of the Punic Wars and the rise of the Roman Republic, offering invaluable insight into the period's political dynamics (Berger and Müller, 2022). However, not all historical works shaped by political circumstances have been equally positive or deserving of attention. Numerous examples, particularly in totalitarian regimes, illustrate how authorities not only dictated the direction of historical research but also subjected historians to various forms of persecution (De Baets, 2022). The 20th century witnessed both a significant thematic shift in historiography and the full establishment of several subdisciplines, including social history, microhistory, the history of mentalities, women's history, gender history, and economic history, to name a few. This period also brought significant challenges, particularly regarding political interference in the shaping of historical research (Iggers, 2019; Igers, 2014).

With the development of historiography as an academic discipline in the 18th and 19th centuries, historians increasingly became actors in intellectual life (Ibid.). To borrow the term coined by the French philosopher Julien Benda, they could be considered "clerics" (*des Clercs*), or intellectuals. Reflecting on the political challenges of the 20th century, Benda idealistically called upon all intellectuals, including historians, to embody and uphold the ideal of neutrality (Benda, 1996). Earlier, the German sociologist Max Weber had proposed the concept of value neutrality (Weber, 1998). However, nearly half a century after Weber's death, the French philosopher Michel Foucault rejected the notion of scientific neutrality, arguing instead that knowledge tends to be used as a tool and cover for exerting comprehensive social control (Foucault, 1997; Fuko, 2012). Around the same time, the American historian Howard Zinn critiqued the "knowledge industry" at universities and schools, which he saw as a mechanism for shaping knowledge that ultimately served to maintain existing power structures. Zinn provocatively suggested that, with the rise of democracy, violence had been replaced by "deception," where educational systems played a key role in socializing individuals by embedding societal norms. Zinn also critiqued historical scholarship for its reliance on the ideal of rationality, which he saw as devoid of emotional engagement (Zinn, 1970, 5-15).

Zinn's left-wing, engagé perspective on historiography coincided with a telling methodological dispute in historical scholarship. By the end of the 20th century, in response to the challenges posed by the "linguistic turn," a distinctive

postmodernist wave emerged that advocated for the relativization of historiographic conventions that had dominated since the 19th century. The notion of objectivity—an ideal espoused not only by Thucydides but also by Leopold von Ranke—was critically questioned by postmodernist scholars. This development, as the historian of science Thomas Kuhn suggested, caused a crisis within the scientific community (Iggers, 2019; Igers, 2014; Antolović, 2008). While the postmodernist debate might have remained confined to academic circles, often considered inaccessible to the broader public, the social, economic, and political crises of the time propelled these discussions about truth to the forefront of everyday life.

2. Age of Crisis

The Oxford Dictionaries declared “post-truth” as its 2016 word of the year, a decision that unequivocally signaled the dissemination of the central narrative of postmodernity beyond academic circles and into broader societal discourse (RTS, 2016). While analysts attributed the rise of “post-truth” to events such as Brexit and Donald Trump’s presidential victory in 2016, it appears that the origins of this phenomenon are far older and more pervasive. The “time of crisis” extended beyond the confines of academic debates in the “ivory tower,” affecting multiple dimensions of society. The security crisis following the events of 2001, coupled with the war on terror, including George W. Bush’s interventions in the Middle East, along with the 2007–2008 global financial crisis, catalyzed profound transformations in many of the world’s wealthiest nations. Politically, this shift was marked, particularly in Europe, by dwindling support for the dominant center-right and center-left political parties. However, this process can be traced back to the 1990s in Italy, which saw the collapse of the socialist and Christian democratic parties, followed by the decline of Gaullist forces in France and the left after 2010 (Зечевић, 2024). Germany has similarly witnessed a steady decline in support for the so-called “people’s parties,” namely the Christian Democrats and Social Democrats (Jesse, 2021). The rise of populism, both on the right and the left, has become a prominent subject of academic discussion in recent decades. Populism, in this context, encompasses various features, including anti-elitism, anti-pluralism, discrediting political opponents, the promotion of simplistic solutions, and social/class ambiguity. The emergence of populist parties has been fueled by widespread disaffection with established political parties, uncontrolled migration, the shift of social democratic parties toward neoliberalism, growing skepticism regarding the Christian foundations of Western societies, and discontent over green and LGBT issues. Furthermore, the COVID-19 pandemic and the war in Ukraine and its economic ramifications have only amplified support for these movements across Europe (Bakić, 2019; Vranić, 2018; Cvetković, 2017; Cvetković & Vujović, 2019;

Vuletić, 2019; Ђурковић, 2022; Ђурковић, 2019; Милутиновић, 2023; Достанић, 2022; Muf, 2019; Ђурчић, 2024a).

As noted by the *Guardian* contributor Alberto Alemanno, for the first time since the establishment of the European Union, the European Commission includes the largest number of representatives from right-wing populist parties. In concluding his analysis, Alemanno posed the critical question:

MEPs should not miss the opportunity to ask Von der Leyen – and her appointees – for clarity on one important question: which political majority will she rely on and respond to over the coming five years? A far-right majority of pro-Trump conservatives and formerly fringe actors, or mainstream political forces such as the socialists, liberals and greens? Her actions over the past few months only point in one direction. Welcome to the new Europe. (Alemanno, 2024)

3. Institutional Frameworks of European Historical Consciousness: A Retrospective Analysis

While Alemanno's analysis reveals a pessimistic view of Europe entering a new era dominated by right-wing populism, the European Union's intricate traditions and its efforts in historical reconciliation remain a cornerstone of European integration. Awarding the 2012 Nobel Peace Prize to the European Union, the Norwegian Nobel Committee remarked:

Since 1945, that reconciliation has become a reality. The dreadful suffering in World War II demonstrated the need for a new Europe. Over a seventy-year period, Germany and France had fought three wars. Today war between Germany and France is unthinkable. This shows how, through well-aimed efforts and by building up mutual confidence, historical enemies can become close partners. (Nobelprize.org, 2012)

The fact that right-wing parties are now organized into various European groups, such as the recently formed Patriots for Europe (PIE) and that many of these parties remain ambiguously defined in terms of their vision for the European Union—advocating for the nebulous concept of a “Europe of Nations”—suggests that the EU has succeeded in transforming numerous movements, including nationalist ones that had often been in hostile, even conflict-ridden, opposition for much of the 20th century, into a new form of cooperative engagement (Europarl.europa.eu, 2006; Patriots.eu, 2024). This supports Stella Ghervas' assertion that the key distinction between this era and previous periods of peace in Europe is that the creation of the EU resulted from a synergy between peoples and political elites. Despite the crisis exemplified by Brexit, the European peace order has still managed to establish a degree of stability across the continent, particularly in its

economic, demographic, and political core—embodied by the Germany-France axis, along with Italy, Spain, and Poland (Ghervas, 2021).

The EU sees the establishment of peace between nations, the creation of a common market, and the maintenance of open borders as its fundamental achievements (School-education.ec.europa.eu, 2024). However, the development of a cohesive European historical policy has been a protracted and intricate process, unfolding from the end of World War II to the present day. Shortly after the war ended, historians within UNESCO debated the necessity of writing history in a manner conducive to fostering peace (Ђурчић, 2023a). The European Cultural Convention of 1954 outlined the promotion of better mutual understanding among European peoples, emphasizing language learning and the preservation of European cultural values (rm.coe.int, 1954). The Council of Europe, as a multilateral institution, played a pivotal role in shaping new policies that extended beyond the European Communities and the EU. In response to the rise of neo-fascism, the Council of Europe also passed Resolution 743, addressing the struggle against fascist propaganda and its racist elements (Pace.coe.int, 1980). At a meeting on 25 April 1985, the Committee of Ministers of the Council of Europe adopted a recommendation on European cultural identity, aimed at promoting reconciliation (rapprochement) between European peoples and states (Search.coe.int, 1985). As early as 1989, the Council of Europe adopted Recommendation 1111, advocating for a European dimension in education to foster democratic citizenship (Pace.coe.int, 1989). In addition to recognizing Christian identity, the Parliamentary Assembly of the Council of Europe acknowledged the importance of Jewish and Muslim cultures in shaping European identity, as evidenced by Resolution 885 and Recommendation 1162 (1987, 1991) (Pace.coe.int, 1987; Pace.coe.int, 1991).

History and historical awareness grew increasingly prominent in the decisions of various Council of Europe (CoE) bodies after 1991. In its Recommendation 1283 (1996), the CoE urged governments to allocate funding for historical research, emphasizing that history teaching should reflect the international context of the periods being taught, while also acknowledging the significance of local topics. The recommendation underscored the fundamental right of citizens to access their own history, irrespective of whether it is accepted or rejected (Pace.coe.int, 1996). After the adoption of the Budapest Declaration on a Greater Europe Without Dividing Lines (1999), the Committee of Ministers of the CoE issued Recommendation 2000/24 on the Development of European Studies for Democratic Citizenship. In 2001, the Council of Europe adopted a comprehensive recommendation on the teaching of history in Europe in the 21st century. The central tenet of this recommendation was that history teaching in a democratic Europe should play a crucial role in preparing citizens, fostering reconciliation, and promoting tolerance. History teaching and learning were also seen as vital in shaping a unified Europe based on a shared historical and cultural heritage, while simultaneously serving as

a countermeasure against ideological manipulation, intolerance, ultra-nationalism, xenophobia, racism, and anti-Semitism. Additionally, the recommendation called for increased support in the development of new history curricula and standards for regions such as the Russian Federation, the Caucasus, Southeastern Europe, and the Black Sea area. It emphasized that history teaching should prioritize the European dimension of the past over the accumulation of encyclopedic knowledge (Rm.coe.int, 2001).

In parallel with the CoE, UNESCO has been actively promoting the concept of cultural diversity as a foundation for building new identities. The Declaration on Cultural Diversity, issued by the Committee of Ministers in December 2000, and the Universal Declaration on Cultural Diversity, adopted by the UNESCO General Assembly in 2001, are indicative of this broader trend. Furthermore, the Holocaust was specifically highlighted as a critical subject in combating hate speech and discrimination and promoting interreligious dialogue. The UNESCO Recommendation on the Goals of History Teaching in the Context of Intercultural Dialogue sought to raise awareness of cultural diversity in European societies, emphasizing the importance of understanding the key actors in globalization, placing national culture and history within a European context (and vice versa), and recognizing the complex interrelationships between nations, civilizations, and cultures throughout history (Ohchr.org, 2001).

The Council of Europe's *White Paper on Intercultural Dialogue: Living Together as Equals in Dignity* argued that multiculturalism, once widely embraced by the member states of the Council of Europe at the turn of the 21st century, had proven less effective than initially thought. The document emphasized that, in contrast to the assimilationist models prevalent in nation-states, the post-1945 Western world had increasingly faced various waves of migration, leading to the rise of multiculturalism. However, multiculturalism also resulted in segregation and social misunderstandings. So, the White Paper proposed intercultural dialogue as a more constructive alternative, advocating for an open, respectful exchange between individuals and groups of different cultural, ethnic, religious, and linguistic backgrounds. This model differed from multiculturalism in that it emphasized mutual understanding and dignity over the mere coexistence of distinct groups. The history of Europe, shaped by former empires and extensive migration, provided a historical context for this shift. The White Paper outlined five key guidelines for promoting intercultural dialogue, which included fostering a political culture that values diversity, human rights, fundamental freedoms, and equality of opportunity, as well as promoting democratic citizenship and the transmission of intercultural knowledge. Central to this approach were democratic citizenship, language, and history (Coe.int, 2008).

In line with this approach, the Council of Europe recognized the significant political role of history because it “also has a key political role to play in today’s

Europe. It can contribute to greater understanding, tolerance and confidence between individuals and between the peoples of Europe or it can become a force for division, violence and intolerance.” In 2009, the Council of Europe adopted Recommendation 1880, which outlined the role of history teaching in conflict and post-conflict areas (Assembly.coe.int, 2009). The recommendation emphasized that history teaching could serve “to support peace and reconciliation in conflict and post-conflict areas as well as tolerance and understanding when dealing with such phenomena as migration, immigration and changing demographics.” It also suggested that history teachers should be provided with opportunities for professional development and support in teaching sensitive topics. The analysis of conflict and post-conflict situations underscored the need for a multi-perspective approach to history teaching, one that would enable students to acquire foundational knowledge and encourage them to respect diversity and cultural differences in a globalized world. The 2009 recommendation, particularly Paragraphs 20.3 and 20.4, proposed a focus on socio-economic, cultural, artistic, and heritage elements of history rather than an exclusive emphasis on politics. It also suggested the implementation of a ten-year project that would encourage primary school children to keep diaries tracking their reactions to contemporary events and examining them with member states at the end of the project (Ibid.).

4. “New Europes”: Age of Crisis and Identity Politics – Challenging the Old Narrative

At the onset of the 21st century, U.S. Secretary of Defense Donald Rumsfeld addressed the growing divisions in European countries, particularly highlighting the differences between “Old Europe” and “New Europe.” His remarks, primarily directed at countries like France and Germany, which had opposed the 2003 invasion of Iraq, drew attention to the distinction between Western European states and the Eastern European nations that supported NATO interventions. However, the “New Europe” countries were not only economically distinct from their Western counterparts, but also politically divergent. In particular, the rise of right-wing and populist parties was apparent in the countries of the Visegrad Group (Poland, Hungary, Slovakia, and the Czech Republic), as well as Austria. This political shift, especially in Poland and Hungary, led to a reevaluation of political dynamics and the role of the European Union in shaping identity politics (Baker, 2003; MacMillan, 2003; Ђурковић, 2019; Ђурковић, 2022).

The most notable examples of this political shift in the Visegrad Group are Poland’s Law and Justice Party (PiS), led by the Kaczyński brothers, and Hungary’s Fidesz, headed by Viktor Orbán. Fidesz has been in power in a coalition with the Christian Democratic People’s Party since 2010, heavily influencing and

shaping Hungary's domestic and foreign policies. In Slovakia, right-wing parties participated in several coalition governments, often as minority partners in the social-democratic SMER led by Prime Minister Robert Fico. The prominent place of history in the domestic and foreign policies of the Visegrad countries is further evidenced by the emergence of other right-wing parties, such as Hungary's Jobbik and the Sixty-Four Counties Youth Movement (HVIM), which advocated for a revision of the Treaty of Trianon (1920) and the unification of all ethnic Hungarians (Gajić, 2019; Bursać, 2019). Viktor Orbán, in particular, has frequently referenced the Treaty of Trianon as a central issue in Hungary's relations with its neighbors, underscoring its role in the country's political discourse. For example, in June 2020, Orbán stated:

History is not merciful. It does not forgive weaknesses. If we are not up to the task, we are lost. If we listen to the kind hearted, we are lost. If we give in to the forces of disintegration, we are lost. Hungarians can never afford the luxury of weakness again. We can only have what we can protect. This is the law and this is our destiny. Therefore, for us, every match goes on until we win. That is why the history of Hungarians was not over at Mohács, Világos or Trianon, and that is why all the stones of St. Stephen's crown will shine once again. (Abouthungary.hu, 2020)

The Hungarian opposition party, Mi Hazánk Mozgalom (MHM, Our Homeland Movement), which emerged as the successor to the parties more right-wing than Fidesz, has argued that Hungarian history needs to return to its own identity and significance. The party's 2022 program states that:

During our emperors of the Árpád-House, or during the era of King Mathias and King Louis the Great, Hungary had been a real, independent great power, yet even a bit more than a hundred years ago our empire together with the Austrians was one of the leading powers in the world at the time. The Hungarians, speaking a unique language, with a special culture, unite in themselves the Eastern and Western inheritance of the Northern civilisation, have proven several times that it is not only a nation creating a state, but a nation creating an empire as well. (Mihazank.hu, 2022)

Similarly, the claims about the Asian origin of Hungarians have met with disapproval from this party. Therefore, the program argues:

The presentation of the history and objectives of the "adventures" and the dissemination of the stories about barbarian Hungarians have all been destined to support that our nation is a vagabond, Asian nomad horde, aliens outside Europe, that has to be demolished by fire and sword. Proving the culture of our nation and its virtues in the vanguard with respect to civilisation, social and military organisation, our arguments certifying

those with factual data have been swept simply from the table without their substantive analyses or facts. (Ibid.)

This opposition party also advocated repealing the Treaty of Trianon, considering it “the most unjust peace treaty in world history.” (Ibid.)

The Polish Law and Justice Party (PiS) sees the nation as a community rooted in shared culture, language, historical and political traditions, and civilizational values. PiS holds that Poland’s national identity was established with the baptism of Prince Mieszko in the early Middle Ages and its subsequent alignment with Western Europe. The party views Poland as an attractive model for other Eastern European nations—particularly Lithuania, Belarus, and Ukraine—due to its tradition of religious freedom and republican governance, inspired by Ancient Rome, which developed in the early modern period. The PiS emphasizes the connection between patriotism and Catholicism as central to safeguarding Polish identity. The party has also made significant efforts to promote Polish historical memory, including the establishment of institutions such as the Czartoryski Museum in Kraków and the Józef Piłsudski Museum in Sulejówek. Additionally, PiS has been instrumental in establishing the Witold Pilecki Institute, which aims to study both the contributions of individuals to the Polish nation and the German and communist crimes committed during and after World War II. Furthermore, the PiS has been involved in the creation of the Upper Silesian Pantheon in Katowice, a “new cultural institution whose aim is to present not only the rich economic but also social resources of the Silesian region as a valuable part of the Republic of Poland.” Heavily focused on history, the PiS has pursued claims against Germany and Russia for the restitution of art and cultural artifacts valued at \$30 billion (Pis.org.pl, 2023).

Historical narratives, particularly those related to World War II, have frequently been invoked in Poland’s diplomatic relations with Israel, Germany, and Russia (Subotić, 2019). For instance, in September 2022, the Polish Sejm passed a resolution demanding war reparations from Germany and Russia for the damages incurred between 1939 and 1945 (Gov.pl, 2020; Sejm.gov.pl, 2022). Furthermore, in June 2021, Poland enacted a law that effectively imposed a statute of limitations on claims for the restitution of property seized during the Holocaust, which sparked a diplomatic dispute with Israel. While the Polish government denied any responsibility for involvement in the Holocaust, placing the blame for the atrocities and property confiscations squarely on Germany’s shoulders, the Israeli Foreign Minister called for Poland to adhere to restitution practices and return seized property to Jewish victims (Spiro, 2021).

The legacy of World War II and the impact of Fascism and Nazism continue to be contentious issues within European political discourse, as evidenced by the recent European Parliament elections. A statement by Maximilian Krach, the leading candidate of the Identities and Democracy political group, which sought

to relativize the role of the SS under National Socialism, led to a split between right-wing factions in France and Germany (Goury-Laffont, Eddy & Paillou, 2024; Neubert, 2024). This division led to the emergence of two new right-wing political groups: Europe of Sovereign Nations Group and Patriots for Europe. Furthermore, ongoing discussions surrounding the alleged nostalgia for fascism or Nazism, as articulated by the German AfD politician Björn Hecke and Italian Prime Minister Giorgia Meloni, continue to fuel debates on the legacy of World War II in contemporary politics (Pfeifer, 2024; D'Alessandro, 2024; *Liberoquotidiano.it*, 2024; *Zeit Online*, 2024). Additionally, tensions between Italy and the former Yugoslav republics of Croatia and Slovenia persist, particularly concerning the foibe massacres—mass killings and deportations of Italians in Istria and along the Slovenian coast between 1943 and 1945 by Yugoslav Partisan troops (*Tg24.sky.it*, 2024; Righetti, 2024).

In recent years, there has been a marked shift in Western European countries and the United States regarding their colonial pasts, with the legacy of colonialism emerging as a key issue in political discourse. This has led to evolving dynamics in the relationships between former European metropolises and their former non-European colonies (Ђурчић, 2024b). A significant number of so-called “populist” parties in Western Europe—such as those in Germany, France, Spain, Portugal, Italy, and the United Kingdom—have voiced opposition to “woke” interpretations of history. Even in Portugal, previously considered an outlier in terms of the rise of right-wing movements in Europe, the CHEGA! party has actively sought to promote a positive reevaluation of the legacy of imperialism (Петровић, 2023). During the 150th anniversary celebrations of the founding of the German Empire, representatives of the Alternative for Germany (AfD) issued a joint statement emphasizing:

All this shows that nation, identity, and democracy are inextricably linked to the sovereignty of a nation-state. Only by preserving the diversity of European peoples and the independence of nation-states can our liberal achievements of the last 150 years be preserved and further developed (*afdbundestag.de*, 2021).

5. Western Balkan Countries: The “Newest” Europe and the Question of Identity

The countries of the Western Balkans—Serbia, Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Albania, and North Macedonia—along with the self-proclaimed and unilaterally seceded territory of Kosovo, frequently invoke historical narratives and events in their bilateral relations. These complex historical interpretations not only shape inter-state relations within the region but also impact the broader European integration process. The historical disputes between these countries and

their interactions with neighboring states, such as Bulgaria, Croatia, Greece, and Hungary, continue to influence the trajectory of their EU aspirations.

A case in point is the relationship between North Macedonia and its neighbors, Greece and Bulgaria, which underscores the prominent role of historical issues in foreign policy and European integration. Bulgaria, in particular, has accused North Macedonia of historical revisionism, urging the authorities in Skopje to reassess their historical narratives and acknowledge the Bulgarian origins of Macedonian identity (Marusic, 2024; Nikolov, 2022; Gotev, 2019; Bieber, 2020). A recent example of how historical disputes influence domestic and international affairs occurred in Sofia, where protests erupted against a performance of George Bernard Shaw's comedy *Arms and the Man*, inspired by the Serbo-Bulgarian War of 1885. The protests, led by Bulgarian nationalist groups, such as the Bulgarian National Movement (VMRO) and the Vazrazhdane movement, were sparked by Shaw's critique of the Bulgarian army's actions during the conflict (Маркова, 2024; Marica.bg, 2024; Plovdiv Daily, 2024).

The long-standing tradition of conflicting historiographies has also shaped the historical relations between Serbs and Albanians. The deportation of Albanians from the Toplica, Niš, and Vranje districts in the late 19th century, along with the forced displacement of Serbs from Kosovo, Metohija, the Raška region, and Macedonia, remain contentious issues (Jagodić, 1998; Јагодић, 2009). Furthermore, the Balkan Wars continue to be a source of historical debate: for some, they represent liberation wars, particularly for Serbs, Bulgarians, and Greeks, while for others—especially Albanians—these wars symbolize violence and oppression inflicted by the conquerors.¹

Serbia and North Macedonia have historically interpreted each other's past in divergent ways, influencing their bilateral relations. The complexity of these relations must be understood in the broader context of North Macedonia's interethnic dynamics, particularly between Albanians and Macedonians, who were involved in an armed conflict in the early 21st century. For instance, the erection of a monument to Emperor Dušan in Skopje in 2013 sparked controversy when a group of disgruntled Albanians attempted to dismantle it. This led to the monument's removal, with the official explanation that "there is no documentation of who ordered, made, and erected it" (RTS, 2014). In contrast, in the village of Zajas in the Kičevo municipality, a memorial complex commemorating Albanian victims of Serbian troops during the Balkan Wars has stood since 2013 (Marusic, 2013). The Zebrnjak memorial to Serbian soldiers from the same period in Zebrnjak, near Kumanovo, remains in disrepair, exposed to the hazards of surrounding land mines.

---

¹ There have been previous attempts to approach the Balkan Wars, as well as the history of the Ottoman Empire, through multi-perspective history teaching (Kolev & Koulouri, 2012; Berktaç & Bogan Murgescu, 2012). However, there is no consensus in historiography (Ковић, 2015).

Furthermore, the ruined medieval Matejče Monastery near Kumanovo, which once served as the headquarters for Albanian troops during the Macedonian-Albanian conflict, remains in poor condition, exacerbating the tensions between Serbia and North Macedonia (Шажн, 2023; RTS, 2024). Despite these tensions, the relationship between Belgrade and Skopje has seen some positive developments, especially with the establishment of joint initiatives such as the Open Balkans and the Serbian Orthodox Church's granting of autocephaly to the Macedonian Orthodox Church. Serbia's hospitality to North Macedonia was symbolized by the hosting of the Macedonian delegation at the Prohor Pčinjski Monastery, which holds significant historical relevance for Macedonia due to its connection to the Anti-Fascist Assembly of the People's Liberation of Macedonia (ASNOM) and Macedonia's decision to join Yugoslavia (Predsednik.rs, 2024).

Prior to the August 2020 elections, relations between Serbia and Montenegro were strained due to differing interpretations of the Podgorica Assembly and Christmas Uprising, both of which resulted from the aftermath of World War I and the annexation of Montenegro to the Kingdom of Serbia (Antena M, 2024; Janković, 2018; Milić, 2018). The status and role of the Serbian Orthodox Church in Montenegro have also been persistent points of contention. For Serbian and civic parties in Montenegro, the Serbian Orthodox Church represents a continued religious and cultural tradition dating back to Saint Sava Nemanjić. In contrast, Montenegrin nationalists view the SOC as an instrument of Serbification, an imperial project aimed at assimilating the Montenegrin population (Јевтић, 2020; Sekulović, 2020; Adžić, 2023). Beyond its relations with Serbia, Montenegro also grapples with a complex legacy in its relations with Croatia. The historical burden of the 1990s wars, including the participation of Montenegrin troops in the Battle of Dubrovnik, continues to shape diplomatic interactions. This is compounded by other unresolved issues, such as the controversial erection of a monument to Mira Barišić, the assassin of the Yugoslav ambassador to Montenegro, Vladimir Rolović, which remains a point of tension in relations between Zagreb and Podgorica (Tomasić, 2016; Komnenić & Trivić, 2016; Mina, 2016; Kalač, 2017). Moreover, the Montenegrin Parliament's passing of a resolution on Jasenovac, Dachau, and Mauthausen, adopted with 41 votes, has further strained relations with Croatia. Croatia has repeatedly expressed its intention to challenge this decision, invoking European integration mechanisms to pressure Montenegro into revising the resolution (Novaković, 2024a; Novaković, 2024b; N1 Info, 2024).

Bosnia and Herzegovina, with its two entities and frequent weaponizing of the past for political gains, is a very fragile political and social landscape. Frequent problems not only in the relations between the two entities, but also the constant, simmering conflict between Bosniaks and Croats indicate that normalization of relations seems unlikely in the foreseeable future, especially considering that Mostar, one of the country's largest cities, remains divided and still has an unstable

political decision-making structure (Kurtic, 2024; Knezevic, 2017; Dw.com, 2020; Chapple, 2023; Traynor, 2004). Interpretations of the past differ not only regarding the breakup of Yugoslavia but also the entire Yugoslav experience and period, which is largely known. However, it should not be forgotten that the leadership of the three leading parties representing the three constituent peoples from the two entities also disagree on the interpretation on the pre-1914 past. In this regard, a significant example is the interpretation of the role of Gavrilo Princip, seen as a hero by the Serbian side and as a criminal by the Bosniak and Croatian sides (Predsednik.rs, 2015; Ibrahimovic, 2024). In addition, historians have proven unable to reach a consensus about the interpretation of the role of the two empires (Ottoman and Habsburg) that governed Bosnia and Herzegovina. From the Serbian point of view, the Austro-Hungarian rule from 1878 to 1918 is viewed as colonial (Николић, 2022, Краљачић, 2017; Батаковић, 2017; Терзић, 1995; Екмечић, 1989). Although the term *pax ottomana* is popular and frequently used, there is no consensus among Serbian, Croatian, and Bosniak historians and intellectuals on this topic either. The respective fates of the bridges in Višegrad and Mostar show the contradictory attitude towards the Ottoman heritage among the Serbs and Croats. While the demolition of the bridge in Mostar continues to be a sensitive issue, the bridge of Mehmed Pasha Sokolović was preserved and, thanks to the authoritative status of Ivo Andrić and his book, “The Bridge on the Drina,” became a local attraction and a Serbian national symbol (Balkans.aljazeera.net, 2024; Blic, 2017). For the Serbian side, Mehmed Pasha was a Serb of the Muslim faith, deeply aware of his Orthodox roots, which is why he had a decisive influence on the restoration of the Serbian Patriarchate as Grand Vizier (Самарџић, 2010). At an academic conference on Mehmed Pasha Sokolović, director Emir Kusturica said that “he [Sokolović] was a member of our nobility who, at a time when we were losing our statehood, became one of theirs and never stopped being one of ours” (Blic, 2017).

6. Instead of a Conclusion: National and European Identities – Toward New Frameworks of Understanding

The Reference Framework of Competences for a Democratic Culture (RFCDC), a document developed by the Council of Europe, sought to establish a framework for integrating the principles of human rights, democracy, and the rule of law into history education. The framework aimed to promote an understanding of the complexity of democratic history, highlighting the contributions of various individuals and groups that have shaped societal development. It emphasized the need to recognize the importance of diverse groups in the past, value multiple identities positively, and resist manipulative forms of propaganda. Moreover, it called for

the identification of controversial issues in history and the alignment of teaching content with the cognitive, emotional, and ethical dimensions of students. The framework advocated for history teaching that not only respected socio-cultural diversity but also promoted an understanding of democratic values, encouraging critical thinking and the analytical tools necessary to counter ultra-nationalist, xenophobic, and racist narratives (Rm.coe.int, 2020).

Considering the current political landscape, with the increasing influence of right-wing and populist parties in Scandinavia, Benelux, Italy, France, Germany, Spain, and the Visegrad Group, alongside the persistence of conflicting historical narratives, it is pertinent to question how the politics of European identity—or European identities—will evolve in the coming decades.

The rise of right-wing political parties and mindsets should be viewed as a prompt for European policymakers to reevaluate national perspectives and adapt them to the changing dynamics of history teaching. This does not necessarily imply a rejection of local, regional, transnational, European, or multiple identities. On the contrary, nation-states, in line with the subsidiarity principle outlined in the European Union's foundational principles, continue to hold significant authority over memory politics and history teaching within their borders. The examples of the European right and the Visegrad Group demonstrate that national narratives remain entrenched in political discourse about the past. Furthermore, should the European Union seek to take Eastern Partnership countries and the Western Balkans into its fold, it will need to address the complex identity politics present in these regions, ensuring that their specific historical and cultural contexts are considered in shaping future policies of European integration and identity.

National identities, far from fading, have remained active and influential in modern Europe across the continent. This raises important questions regarding the optimal policies for history teaching and remembrance, particularly those that would accommodate the interests of EU member states while considering the European Union as a superstructural entity for political decision-making and interstate integration.

In contrast to the emphasis on national distinctions and homogeneous identities, one commonality among the peoples of the Western Balkans, Eastern, and Central Europe is their shared historical experience of living under the control of large empires. The Byzantine Empire, the Ottoman Empire, the Habsburg Monarchy, Russia, and, in the case of Central Europe, Germany, all significantly shaped the lives of people from the Baltic to the Aegean Sea (Ковић, 2021a; Ковић 2021b). These empires influenced material culture, daily life, and intergroup relations, fostering dynamic exchanges between diverse cultures. For instance, the influence of Central Europe on the Serbs in Vojvodina during the Habsburg era—particularly through the settlement of German-speaking populations—demonstrates the fluidity of Central European cultural impacts on Serbia (Janjetović, 1996; Ђурчић,

2023b). Similarly, the Ottoman legacy in the Balkans remains evident in various aspects of life and culture (Fotić, 2005).

In the context of 20th-century events, particularly in the last decade, terms such as *pax ottomana* and *pax austriaca/habsburgica* have emerged in historical scholarship and political science, attempting to depict imperial times as periods of peace and stability among Balkan peoples. However, the establishment of nation-states, while facilitating some degree of unity, also ignited a series of conflicts, which proved particularly violent during the late 19th, 20th, and early 21st centuries (Mazower, 2000; Ković, 2012; Ковић, 2011). Furthermore, research on global history examining the negative legacy of Western empires in their colonies offers a valuable framework that can add to our understanding of the imperial experience in the Western Balkans and Central Europe (Ђурчић, 2023a).

Empires, undeniably, also fostered networks of integration among their subjects, which, paradoxically, often provided the impetus for rebellion. Selective integration and the creation of privileged classes were common features across many Balkan countries under imperial rule. The example of Rigas Feraios, a Greek revolutionary and hero who died in Belgrade in the late 18th century, embodies the strengthened cooperation between Serbia and Greece (J.P., 2013). Similarly, the First Serbian Uprising illustrates the possibility of collaboration among different Balkan peoples, as individuals of various ethnicities and from different regions joined the Serbian resistance against Ottoman rule. The case of Konda Bimbaša, who moved from Ioannina to Serbia, encapsulates this shared struggle. While the Serbian narrative portrays him as of Aromanian (Tsintsar) origin, Albanians view him as an Albanian hero. What both perspectives share is the recognition of his role in the collective resistance of the Balkan peoples (Имаи, 2018; Протић, 1893). Additionally, Belgrade houses monuments to Bulgarian revolutionaries Georgi Rakovski and Vasil Levski, who fought alongside the Serbian forces in the 1862 street battles with the Ottoman authorities (Beogradskevesti.info, 2021). Serbia played a crucial role in organizing and supporting the Bulgarian legions in 1862 and 1867, led by future national heroes such as Rokossovsky (1862) and Levski (1867) (Стојанчевић, 1988; Константинов, 1939; Пироћанац, 1895).

The ongoing dispute between Bulgaria and North Macedonia about the identity of Tsar Samuel and his empire reflects broader historical and cultural complexities. While Bulgarian representatives insist on the Bulgarian identity of Tsar Samuel, Skopje asserts the Macedonian character of both the ruler and his state, it is an undeniable historical fact that the Byzantine Empire's presence in the Balkans had a profound impact on all South Slavic peoples (Оболенски, 1996). The efforts of Saints Cyril and Methodius, who invented the Glagolitic script, and subsequently the development of the Cyrillic alphabet by their continuators, played a crucial role in shaping the identity of the Slavic Orthodox peoples in the Balkans. Moreover, the shared religious affiliation with Orthodoxy facilitated the

development of a common artistic heritage, which can be traced directly to Byzantine influence. Saint Sava Nemanjić, as the first Serbian archbishop and a key figure in the establishment of the Serbian Orthodox Church, significantly contributed to the cultural and religious unity of the Balkan peoples in the late 12th and early 13th centuries. While the historical relations between Serbia and Bulgaria saw periods of both cooperation and conflict, certain symbols of shared history endure. For instance, the relics of the Serbian King Milutin are preserved in Sofia, and both Serbia and Bulgaria, like the majority of Orthodox countries, maintain common religious practices and cults. One such example is the veneration of Saint George of Kratovo, an Orthodox saint from the late 15th and early 16th centuries venerated in Bulgaria, Serbia, and North Macedonia (Arhiva.spc.rs, 2019; Pravoslaviето.com, 2024). The medieval national heroes, such as Marko Mrnjavčević and Đurđe Kastriot Skenderbeg/Gjergj Kastrioti Skanderbeg, exemplify both the shared cultural legacy and the differing interpretations of historical figures across the Western Balkans. These figures are universally recognized as national heroes across Serbia, Albania, North Macedonia, Bulgaria, and Montenegro, yet the narratives surrounding their origins diverge significantly. While they are celebrated as symbols of national identity in each respective country, in Serbia, Albania, North Macedonia, Bulgaria, and Montenegro, Marko Mrnjavčević and Đurđe Kastriot Skenderbeg/Gjergj Kastrioti Skanderbeg are seen as members of their respective national communities (Kosovo Online, 2020; Вулић, 2023; Йорданов, 1901).

The unresolved issues, both within the Western Balkans and beyond, highlight the pressing need to construct new narratives and identify new figures that can facilitate the rapprochement of peoples and nation-states. Given that political divisions in nation-states are unlikely to vanish in the foreseeable future, it remains imperative to establish bridges that will foster the essential cooperation and mutual acceptance of diverse narratives in an era marked by hybridity and permanent crisis.

ЛИТЕРАТУРА/LITERATURE

- Abouthungary.hu (2020). Prime Minister Viktor Orbán's commemoration speech. *Abouthungary.hu*, 6.4.2020, преузето са: <https://abouthungary.hu/speeches-and-remarks/primeminister-viktor-orbans-commemoration-speech-trianon>, датум приступања: 23.11.2024.
- Антоловић, М. (2008). Постмодернизам и/или историографија?. *Токови историје* 3/4: 177-197.
- Adžić, N. (2023). Crnogorska crkva stoljećima je bila autokefalna i nije zavisila ni od koje druge. *Portalanalitika.me*, 16.12.2023., преузето са: <https://www.portalanalitika.me/clanak/crnogorska-crkva-stoljecima-je-bila-autokefalna-i-nije-zavisila-ni-od-koje-druge>, датум приступања: 23.11.2024.
- afdbundestag.de (2021). 18. Januar 1871 – Die Geburtsstunde des deutschen Nationalstaates. *afdbundestag.de*, 18.1.2021, преузето са: <https://afdbundestag.de/18-januar-1871-die-geburtsstunde-des-deutschen-nationalstaates>, датум приступања: 23.11.2024.
- Alemanno, A. (2024). For the first time in its history, we could be looking at a genuinely rightwing European Union. *The Guardian*, 18.11.2024, преузето са: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2024/nov/18/european-union-right-wing-ursula-von-der-leyen-eu-commission-hard-right-parties>, датум приступања: 23.11.2024.
- arhiva.spc.rs (2019). Свети Ђорђе Кратовац-занатлија и новомученик. *arhiva.spc.rs*, 3.3.2019, преузето са: http://arhiva.spc.rs/sr/sveti_djordje_kratovaczanatlija_novomuchenik_0.html, датум приступања: 23.11.2024.
- Assembly.coe.int (2009). History teaching in conflict and post-conflict areas. *assembly.coe.int*, 26.6.2009, преузето са: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17765&lang=en>, датум приступања: 23.11.2024.
- Baker, M. (2003). U.S.: Rumsfeld's 'Old' And 'New' Europe Touches On Uneasy Divide. *Radio Free Europe*, 24.1.2003, преузето са: <https://www.rferl.org/a/1102012.html>, датум приступања: 23.11.2024.
- Vakić, J. (2019). *Evropska krajnja desnica: 1945-2018*. Beograd: Clio.
- Батаковић, Д. Т. (2017). Босна и Херцеговина у српској историји: од средњег века до уједињења 1918, у: Слијепчевић, П. (ур.). *Најор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење*, Београд-Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске-Балканолошки институт САНУ (VII-CXXVII).
- Benda, J. (1996). *Izdaja intelektualaca*. Beograd: Socijalna misao.
- Berger, S. and Müller, P. (2022). Dynamics of Émigré Scholarship in the Age of Extremes, in: Berger, S. and Müller, P. (eds.). *Dynamics of Emigration Émigré Scholars and the Production of Historical Knowledge in the 20th Century*. New York, Oxford: Berghahn (1-23).
- Berktaş, H., Mugescu, B. (2012). *Osmansko carstvo*. Sarajevo: CDRSEE & CPU.
- Bieber, F. (2020). How Bulgarian bullying against North Macedonia threatens EU enlargement, again. *Europeanwesternbalkans.com*, 03. 11. 2020, преузето са: <https://europeanwesternbalkans.com/2020/11/03/how-bulgarian-bullying-against-north-macedonia-threatens-eu-enlargement-again/>, датум приступања: 23.11.2024.

- Blic (2017). Kusturica: Mehmed-paša Sokolović je jedan od njihovih koji nikad nije prestao da bude i naš. *Blic*, 7.12.2017, преузето са: <https://www.blic.rs/vesti/republika-srpska/kusturica-mehmed-pasa-sokolovic-je-jedan-od-njihovih-koji-nikad-nije-prestao-da-bude/vcqx2kw>, датум приступања: 23.11.2024.
- Bursać, D. (2019). 2019 European Parliament Election in Visegrad Countries: Populists in Retreat?. *Kultura polisa* 16(40): 39–55. <https://kpolisa.com/index.php/kp/article/view/516>
- Вебер, М. (1998). *Духовни рад као њозив*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Vranić, B. (2018). Levi populizam - demokratizacija i klasna svest. *Politeia* 8(16): 89-102. <https://doi.org/10.5937/politeia0-19897>
- Vuletić, V. M. (2019). Globalni neokonzervativni zaokret. *Sociološki pregled* 53(2): 403-421. <https://doi.org/10.5937/socpreg53-21883>
- Вулић, Н. (2023). *Ђурађ Касћериојић Скенгердеј*. Београд: Граматик.
- D'Alessandro, M. M. (2024). "Gioventù Meloniana", l'inchiesta che mette a rischio la reputazione di Meloni e FdI. *Euronews*, 28.6.2024, преузето са: <https://it.euronews.com/2024/06/28/gioventu-meloniana-linchiasta-che-mette-a-rischio-la-reputazione-di-meloni-e-fdi>, датум приступања: 23.11.2024
- De Baets, A. (2022). The Long Arm of the Dictator: Cross-Border Persecution of Exiled Historians, in: Berger, S. and Müller, P. (eds.). *Dynamics of Emigration Émigré Scholars and the Production of Historical Knowledge in the 20th Century*. New York, Oxford: Berghahn (58-74).
- Deutsche Welle (2020). Bosnia: Mostar holds first local vote in over a decade. *Deutsche Welle*, 20.12.2020, преузето са: <https://www.dw.com/en/bosnia-divided-city-of-mostar-holds-first-local-vote-in-over-a-decade/a-56002255>, датум приступања: 23.11.2024.
- Достанић, Д. (2022). Постоји ли раст десног популизма у Европи?. *Српска њолијичка мисао* 77(3): 223-246.
- Ђурковић, М. (2022). Орбан, Качињски и потрага за адекватним партнерима на западу, *Српска ревија за европске студије/Serbian Review of European Studies* I (2-3): 133-155.
- Ђурковић, М. (2019). *Десна мисао у XX веку*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Gadzo, M. (2017). Bosnian Croat officials meet their nemesis in The Hague. *Al Jazeera*, 30.11.2017, преузето са: <https://www.aljazeera.com/news/2017/11/30/bosnian-croat-officials-meet-their-nemesis-in-the-hague>, датум приступања: 23.11.2024.
- Gajić, A. (2019). European Parliamentary Elections 2019 in Hungary and Poland, *Kultura polisa* 16(3): 135–152. <https://kpolisa.com/index.php/kp/article/view/410>
- Ghervas, S. (2021). *Conquering Peace - From the Enlightenment to the European Union*. Harvard: Harvard University Press.
- Gotev, G. (2019). Borissov warns North Macedonia against stealing Bulgarian history. *Euractiv*, 20.6.2019, преузето са: <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/borissov-warns-north-macedonia-against-stealing-bulgarian-history/>, датум приступања: 22.11.2024.

- Goury-Laffont, V., W. Eddy, Paillou, S. (2024). France's National Rally won't sit with Alternative for Germany in EU Parliament. *Politico*, 21.5.2024, преузето са: <https://www.politico.eu/article/far-right-national-rally-marine-le-pen-says-it-will-cut-ties-with-german-afd-after-recent-statements>, датум приступања: 23.11.2024.
- gov.pl (2020). Resolution of the Sejm of the Republic of Poland against the manipulation and falsifying of history by high ranking Russian politicians. *gov.pl*, 14.1.2020, преузето са: <https://www.gov.pl/web/qatar/resolution-of-the-sejm-of-the-republic-of-poland-against-the-manipulation-and-falsifying-of-history-by-high-ranking-russian-politicians>, датум приступања: 23.11.2024.
- Екмечић, М. (1989). *Сиварање Јујославије I-II*. Београд: Просвета.
- Zinn, H. (1970). *The Politics of History*. Boston: Beacon Press.
- Zeit Online (2024). AfD-Politiker Björn Höcke erneut wegen Naziparole verurteilt. *Zeit*, 1.7. 2024, преузето са: <https://www.zeit.de/politik/deutschland/2024-07/afd-politiker-bjoern-hoecke-erneut-wegen-nazi-parole-verurteilt>, датум приступања: 23.11.2024.
- Зечевић, С. (2024). Криза пете француске републике. *Евројско законодавство XXIII* (87-88): 35–44.
- Ibrahimovic, S. (2024). Hero Or Terrorist? Bosnian Kids Learn Different Lessons About Gavrilo Princip. *Radio Free Europe*, 28.6.2024, преузето са: <https://www.rferl.org/a/bosnia-sarajevo-gavrilo-princip-assassination-schools/33012915.html>, датум приступања: 23.11.2024.
- Igers, G. G. (2014). *Istorijska nauka u 20. veku: kritički pregled u međunarodnom kontekstu*. Београд: Arhipelag.
- Igers, G. G. (2019). *Od istorizma do postmodernizma*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Imami, P. (2018). *Srbi i Albanci kroz vekove*. Београд: Samizdat.
- J.P. (2013). Stari grad i grčka opština Rige od Fere potpisali sporazum o saradnji. *Blic*, 1.12.2013, преузето са: <https://www.blic.rs/vesti/beograd/stari-grad-i-grcka-opstina-rige-od-fere-potpisali-sporazum-o-saradnji/xqffb8t>, датум приступања: 23.11.2024.
- Jagodić, M. (1998). The emigration of Muslims from the new Serbian regions: 1877/1878. *Balkanologie* 2(2): 99-122.
- Јагодић, М. (2009). *Српско-албански односи у Косовском вилајету : (1878-1912)*. Београд: Завод за уџбенике.
- Йорданов, В. (1901). *Крали Марко в българската народна епика*. София: Българското книжовно дружество.
- Janjetović, Z. (1996). Odnosi Srba i Nemaca u Vojvodini (XVIII-XX vek). *Tokovi istorije* 1: 55-70.
- Јевтић, М. (2020). Да ли је црква у Црној Гори икада била аутокефална. *Политика*, 8.3.2020, преузето са: <https://www.politika.rs/scc/clanak/449105/Pogledi/Da-li-je-crkva-u-Crnoj-Gori-ikada-bila-autokefalna>, датум приступања: 23.11.2024
- Jesse, E. (2021). Krise (und Ende?) der Volksparteien. *Bpb.de*, 25.06.2021, преузето са: <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/zustand-der-demokratie-2021/335443/krise-und-ende-der-volksparteien>, датум приступања: 23.11.2024
- Jovanović, V. (2024). Bili smo grobari Crne Gore – priznanje Miljka Bulajića, učesnika tzv. podgoričke skupštine (1939). *Antenam.net*, 17.10.2024, преузето са: <https://www.antenam.net/istorija/341874-bili-smo-grobari-crne-gore-priznanje-miljka-bulajica-ucesnika-tzv-podgoricke-skupstine-1939>, датум приступања: 23.11.2024.

- Kalač, D. (2017). Peticija zbog nereagovanja CG na dizanje spomenika Barešiću u Hrvatskoj. *Vijesti*, 20.07.2017., преузето са: <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/71776/peticija-zbog-nereagovanja-cg-na-dizanje-spomenika-baresicu-u-hrvatskoj>, датум приступања: 23.11.2024.
- Knezevic, G. (2017). Mostar, Bosnia's Most Divided City. *Radio Free Europe*, 8.8. 2017, преузето са: <https://www.rferl.org/a/balkans-without-borders-mostar-bosnias-most-divided-city/28665807.html>, датум приступања: 23.11.2024.
- Kolev, V., Koulour, C. (2007). *Balkanski ratovi*. Zagreb: Hrvatski helsinški odbor, CDRSEE.
- Komnenić, P., Trivić, B. (2016). Osude: Spomenik Barešiću jača fašizam. *Radio slobodna Evropa*, 2.8.2016, преузето са: <https://www.slobodnaevropa.org/a/podgoricka-protestna-nota-zagrebu/27895809.html>, датум приступања: 23.11.2024.
- Kosovo Online (2020). Ko je bio Skenderbeg, borac protiv Osmanlija, čiji su brat i otac sahranjeni u Hilandaru. *Kosovo Online*, 28.11.2020, преузето са: <https://www.kosovo-online.com/vesti/drustvo/ko-je-bio-skenderbeg-borac-protiv-osmanlija-ciji-su-brat-i-otac-sahranjeni-u>, датум приступања: 23.11.2024.
- Ковић, М. (2015). Балкански ратови у историографији : (после 1989). У: Војводић, М. (ур.). *Први балкански рат 1912-1913 : историјски процеси и проблеми у светлости историјских изјављивања*. Београд: САНУ (359-376).
- Ковић, М. (2021a). *Велике силе и Срби (1496-1833)*. Београд: Catena mundi.
- Ковић, М. (2021b). *Четири револуције: Европа и свет 1774–1799*. Београд: "Филип Вишњић".
- Ković, M. (2011). Saznanje ili namera : savremena svetska historiografija o Srbima u XIX veku. *Sociologija* 53(4): 401-416.
- Ković, M. (2012). Imagining the Serbs revisionism in the recent historiography of nineteenth-century Serbian history. *Balkanica* 43: 325-346. <https://doi.org/10.2298/BALC1243325K>
- Константинов, Г. (1939). *Вођи бугарској народној војсци*. Београд: Балкански институт.
- Краљачић, Т. (2017). *Калајев режим у Босни и Херцеговини 1882-1903*. Београд: Catena Mundi.
- Kurtic, A. (2024). 30 Years After Ceasefire Deal, Bosnia's Mostar Can't Escape Divisions. *Balkaninsight.com*, 18.3.2024, преузето са: <https://balkaninsight.com/2024/03/18/30-years-after-ceasefire-deal-bosnias-mostar-cant-escape-divisions/>, датум приступања: 22.11.2024.
- liberoquotidiano.it (2024). Bruno Vespa smonta la sinistra. "Quanti sono i nostalgici del fascismo tra chi vota Meloni". *liberoquotidiano.it*, 22.11.2024, преузето са: <https://www.liberoquotidiano.it/news/personaggi/40945195/bruno-vespa-sinistra-nostalgici-fascismo-chi-vota-giorgia-meloni.html>, датум приступања: 23.11.2024.
- MacMillan, S. (2003). What "New Europe"? The Europeans are divided, but not over Iraq. *MSN*, 19.2.2003, преузето са: <https://web.archive.org/web/20040816193453/http://slate.msn.com/id/2078876>, датум приступања: 23.11.2024.
- Marica.bg (2024). Джон Малкович след протестите: "Орџията и човекът" не е политическа пиеса, харесвам и Србија и Бугарија. *Marica.bg*, 09.11.2024, преузето са: <https://www.marica.bg/balgariq/obshtestvo/djon-malkovich-sled>

- protestite-orajiqta-i-chovekat-ne-e-politicheska-piesa-haresvam-i-sarbiq-i-balgariq, датум приступања: 23.11.2024.
- Маркова, Х. (2024). Стоян Чапразов, преводачът на "Орџията и човекът": Очакваха протести. Свободата в изкуството не може да бъде победена с юмруци и крџсъци. *24chasa.bg*, 20.11.2024, преузето са: <https://www.24chasa.bg/mneniya/article/19359506>, датум приступања: 23.11.2024.
- Marusic, S. J. (2013). Macedonia Albanians Build Huge Balkan War Memorial. *Balkaninsight.com*, 16.7.2014, преузето са: <https://balkaninsight.com/2013/07/16/balkan-wars-memorial-rises-in-macedonia>, датум приступања: 23.11.2024.
- Marusic, S. J. (2024). PM's Attack on North Macedonia-Bulgaria 'History Commission' Members Condemned. *Balkaninsight.com*, 4.9.2024, преузето са: <https://balkaninsight.com/2024/09/04/pms-attack-on-north-macedonia-bulgaria-history-commission-members-condemned/>, датум приступања: 22.11.2024.
- Mazower, M. (2000). *The Balkans: A Short History*. New York: Random House Inc.
- Mihazank.hu (2022). Parliamentary Election Program of Mi Hazánk Mozgalom. *Mihazank.hu*, 6.2022, преузето са: https://mihazank.hu/wp-content/uploads/2022/06/20220527-Virradat_Program-EN-1.pdf, датум приступања: 23.11.2024.
- Milić, P. (2018). Usvojena rezolucija u CG parlamentu: Poništene odluke Podgoričke skupštine. *Vijesti*, 30.11.2018, преузето са: <https://www.glasamerike.net/a/crna-gora-parlament-deklaracija/4680369.html>, датум приступања: 23.11.2024.
- Милутиновић, И. (2023). Компетитивни ауторитаризам од Хладног рата до савременог доба. *Српска ревија за европске студије/ Serbian Review of European Studies* II(2): 56-100.
- Mina (2016). URA osudila podizanje spomenika Barešiću. *Vijesti*, 02.08.2016. преузето са: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/118906/ura-osudila-podizanje-spomenika-baresicu>, датум приступања: 23.11.2024.
- Muf, Š. (2019). *Za levi populizam*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- N1 Info (2024). Pročitajte kompletan tekst Rezolucije o genocidu u Jasenovcu koju je usvojila Skupština Crne Gore. *N1*, 30.6.2024, преузето са: <https://n1info.ba/vijesti/procitajte-kompletan-tekst-rezolucije-o-genocidu-u-jasenovcu-koju-je-usvojila-skupstina-crne-gore/>, датум приступања: 23.11.2024.
- Neubert, K. (2024). Druck auf AfD-Spitzenkandidat Krahn wächst: Mitgliedschaft in Gefahr. *Euractiv*, 22.5.2024, преузето са: <https://www.euractiv.de/section/europawahlen/news/druck-auf-afd-spitzenkandidat-krahn-waechst-mitgliedschaft-in-gefahr/>, датум приступања: 23.11.2024.
- Николић, А. (2022). *Аустроугарска Босна и Херцеговина и брџијански Еџијај: уџрава, џолиџика, кулџура*. Београд: Докторска дисертација.
- nobelprize.org (2012). Press release. *nobelprize.org*, 12.10.2012, преузето са: <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2012/press-release>, датум приступања: 23.11.2024
- Novaković, S. (2024). Grlić Radman: Rezolucija o Jasenovcu mogla bi ugroziti evropski put Crne Gore i odnose sa Hrvatskom. *Glas Amerike*, 15. 5. 2024, преузето са: <https://www.glasamerike.net/a/grlic-radman-crna-gora-hrvatska-rezolucija-srebrenica-jasenovac/7613375.html>, датум приступања: 23.11.2024.
- Novaković, S. (2024). Skupština Crne Gore usvojila rezoluciju o Jasenovcu, Hrvatska ocijenila da je "neprijerena". *Glas Amerike*, 28. 6. 2024, преузето са: <https://>

- www.glasamerike.net/a/skup%C5%A1tina-crne-gore-raspravlja-o-rezoluciji-o-jasenovcu/7677241.html, датум приступања: 23.11.2024.
- Оболенски, Д. (1996). *Византијски комонвелџ*. Београд: Просвета.
- ohchr.org (2001). Universal Declaration on Cultural Diversity. *ohchr.org*, 2.11.2001, преузето са: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/universal-declaration-cultural-diversity>, датум приступања: 23.11.2024.
- Our Political Programme – Manifesto. (25.11.2024). *patriots.eu*. <https://patriots.eu/manifesto>.
- Pace.coe.int (1980). Resolution 743 (1980). Need to combat resurgent fascist propaganda and its racist aspects. *Pace.coe.int*, 1.10.1980, преузето са: <https://pace.coe.int/pdf/7e32f6d8502400b40fe582b7a209b60846be1f9d1c2c63346208ffc8abb523?title=Res.%20743.pdf>, датум приступања: 23.11.2024.
- Pace.coe.int (1987). Resolution 885 (1987) Jewish contribution to European culture. *Pace.coe.int*, 5.10.1987, преузето са: <https://pace.coe.int/pdf/8f5ac7bee62c317f298bf2305d892cad457bf6120fc1637617ca12a7b6096618?title=Res.%20885.pdf>, датум приступања: 23.11.2024.
- Pace.coe.int (1989). Recommendation 1111 (1989). European dimension of education. *pace.coe.int*, 22.9.1989, преузето са: <https://pace.coe.int/pdf/8711d6a5351e15d067780c7d77f406dff8e1ee3903e4799974357ce85cf8136e?title=Rec.%201111.pdf>, датум приступања: 23.11.2024.
- Pace.coe.int (1991). Recommendation 1162 (1991). Contribution of the Islamic civilisation to European culture. *Pace.coe.int*, 19.9.1991, преузето са: <https://pace.coe.int/pdf/a80bfa58519830f6e7f07ce76037e970f18d62db004cbd1a7243ef41636fc7f2?title=Rec.%201162.pdf>, датум приступања: 23.11.2024.
- Pace.coe.int (1996). History and the learning of history in Europe. *Pace.coe.int*, 22.1.1996, преузето са: <https://pace.coe.int/pdf/420d757835818a094fee9a396ac423afecf549f565e846c9757c9492b681e48c?title=Rec.%201283.pdf>, датум приступања: 23.11.2024.
- Петровић, Р. (2023). Успон крајње деснице у Португалији – крај „португалског изузетка“. *Српска ревија за европске студије/ Serbian Review of European Studies* 2(1): 34-71.
- Пироћанац, М. С. (1895). *Кнез Михаило и заједничка радња балканских народа*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- PiS. (2023). Bezpieczna Przyszłość Polaków - Program Pis. *PiS*, 9.9.2023, преузето са: <https://pis.org.pl/media/download/2604996161f8fcbe3f0c507d58337156fa013e4e.pdf>, датум приступања: 23.11.2024.
- Plovdiv Daily (2024). Протест пред Народнија театар заради постановката на Джон Малкович “Орџијата и човекът”. *Plovdivdaily.bg*, 7.11.2024, преузето са: <https://plovdivdaily.bg/protest-pred-narodniya-teatar-zaradi-postanovkata-na-dzhon-malkovich-orazhiyata-i-chovekat/>, датум приступања: 23.11.2024.
- Predsednik.rs (2015). Гаврило Принцип је био херој!. *Predsednik.rs*, 28.6.2015, преузето са: <https://www.predsednik.rs/pres-centar/vesti/gavrilo-princip-je-bio-heroj>, датум приступања: 23.11.2024.
- Predsednik.rs (2024). Радна посета председнице Републике Северне Македоније. *Predsednik.rs*, 02.08.2024., преузето са: <https://www.predsednik.rs/pres-centar/vesti/>

- Poland%20for%20damage%20caused%20by%20Germany%20during%20World%20War%20II.pdf, датум приступања: 23.11.2024.
- Sekulović, G. (2020). Kako je ukinuta autokefalna Crnogorska pravoslavna crkva. *Crnogorskiportal.me*, 11.3.2020, преузето са: <https://crnogorskiportal.me/sadrzaj/46>, датум приступања: 23.11.2024.
- Spiro, A. (2021). Israel, Poland summon each other's envoys over Holocaust restitution law spat. *Times of Israel*, 27.6.2021, преузето са: <https://www.timesofisrael.com/israel-poland-summon-each-others-envoys-over-holocaust-restitution-law-spat>, датум приступања: 23.11.2024.
- Srđan Janković (2018). Podgorička skupština biće nelegitimna za Crnu Goru. *Radio slobodna Evropa*, 16.11.2018, преузето са: <https://www.slobodnaevropa.org/a/podgoricka-skupstina-nelegitimna/29604589.html>, датум приступања: 23.11.2024.
- Стојанчевић, В. (1988). *Срдија и Бујари 1804-1878*. Београд: Историјски институт.
- Subotić, M. (2019). *Napred, u prošlost : studije o politici istorije u Poljskoj, Ukrajini i Rusiji*. Београд: Фабрика knjiga-Peščanik.
- tg24.sky.it (2024). Foibe, Meloni a Basovizza: "Qui a chiedere perdono per il colpevole silenzio". *tg24.sky.it*, 10.2.2024, преузето са: <https://tg24.sky.it/politica/2024/02/10/foibe-giorno-ricordo>, датум приступања: 23.11.2024.
- Терзић, С. (1995). Пројекат „аустроугарског Балкана“ у Босни и Херцеговини. О идеолошким основама научних истраживања и научне пропаганде“, у: Терзић, С. (ур.). *Босна и Херцеговина од средњејег века до новијејег времена*. Београд: Историјски институт САНУ (407-425).
- Томасовић, Н. (2016). Rolovićev ubica i njegov "Pogled na Domovinu". *Deutsche Welle*, 4. 8. 2016, преузето са: <https://www.dw.com/sr/rolovi%C4%87ev-ubica-i-njegov-pogled-na-domovinu/a-19448365>, датум приступања: 23.11.2024.
- Traynor, I. (2004). Bridge opens but Mostar remains a divided city. *The Guardian*, 23.7.2004, преузето са: <https://www.theguardian.com/world/2004/jul/23/iantraynor>, датум приступања: 23.11.2024.
- Ђурчић, П. С. (2023). Путописци из немачких земаља о Кнежевини и Краљевини Србији. у: Марковић, С. Г. (ур.). *Културни ѿрансфер Евроја-Срдија у XIX веку*. Београд: Институт за европске студије, Досије студио (239-271). https://doi.org/10.18485/fpn_ctes_xix.2023.ch8
- Ђурчић, П. С. (2023). Светска и глобална историја. *Култура* 180: 27-52. <https://doi.org/10.5937/kultura2380027c>
- Ђурчић, П. С. (2024). „Историографија и woke: између могуће еманципаторске функције и једног од фронтова културних ратова“, У: Антоловић, М., Саџаков, С. (ур.). *Шта моју [да ѿромене] друшћивене науке у 21. веку?*. Сомбор: Педагошки факултет (151-166).
- Ђурчић, П. С. (2024). Немачка Левица и избори 2024. године: наставак пада или почетак успона?. у: Спасојевић, Н., Матијевић, А. (прир.). *Перспективе ѿолићичких наука у савременом друшћиву II*. Београд: Институт за политичке студије (299-321). <https://doi.org/10.18485/ppnsd.2024.2.ch13>
- Union for the Europe of the Nations. (25.11.2024). *europarl.europa.eu*. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/presse/pr_post_story/2006/EN/03A-DV-PRESSE_STO\(2006\)04-20\(07476\)_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/presse/pr_post_story/2006/EN/03A-DV-PRESSE_STO(2006)04-20(07476)_EN.pdf).

- Фотић, А. (2005). Између закона и његове примене. у: Фотић, А. (ур.). *Приватни животи у српским земљама у освић модерној доба*. Београд: Clio (27–72).
- Fuko, M. (2012). *Моћ/znanje : odabrani spisi i razgovori : 1972-1977*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Фуко, М. (1997). *Надзирајћи и кажњавајћи: рођење зајвора*. Београд: Просвета.
- CDM (2024). Branitelji sa Korčule pisali KIC Pop horu: Zahtijevamo da ne dolazite. CDM, 11.9.2024, преузето са: <https://www.cdm.me/drustvo/branitelji-sa-korcule-pisali-kic-pop-horu-zahtijevamo-da-ne-dolazite/>, датум приступања: 23.11.2024.
- Chapple, A. (2017). Over Troubled Water: The Fall And Rise Of Mostar's Bridge. *Radio Free Europe*, 9.11. 2017, преузето са: <https://www.rferl.org/a/mostar-bridge-30-years-destroyed-restored/32677921.html>, датум приступања: 23.11.2024.
- coe.int (2008). Intercultural Dialogue. “Living Together As Equals in Dign. *coe.int*, 7.5.2008, преузето са: https://www.coe.int/t/dg4/intercultural/source/white%20paper_final_revised_en.pdf, датум приступања: 23.11.2024.
- Cvetković, N. i Vujović, D. (2019). Uspon desničarskog populizma u EU i posledice po evropsku perspektivu Srbije. *Kultura polisa* 16(38): 45-59.
- Cvetković, V. N. (2017). Političke ideologije - posredujući oblici i parazitski sadržaji (socijaldemokratija, konzervativizam, nacionalizam, populizam). *Godišnjak Fakulteta bezbednosti* 1: 9-36. <https://doi.org/10.5937/GFB1701009C>
- Шајн, Ж. (2023). Минирање код Зебрњака одложено за десет дана. *Политика*, 06.09.2023, преузето са: <https://www.politika.rs/scc/clanak/570074/spomenik-makedonija>, датум приступања: 23.11.2024.